

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Афанасьєва М.В., Мішина Н.В.

**СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ**

Навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня

Одеса, 2025

УДК 342(477)(075.8)
К65

Рецензенти:

Івановська А.М. – проректор зі стратегічного розвитку, наукової роботи та зовнішніх зв'язків Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
доктор юридичних наук, професор;

Сурілова О.О. – професор кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор.

Рекомендовано до друку рішенням кафедри конституційного права (протокол № 4 від 1 листопада 2024 р.), Навчально-методичною радою Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 3 від 26 грудня 2024 р).

Афанасьєва М.В., Мішина Н.В. Сучасні тенденції українського конституціоналізму: навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2025. – 114 с.

Підготовка кваліфікованих науково-педагогічних і наукових кадрів в аспірантурі потребує інтеграції навчання і практики, ефективного застосування всіх елементів наукового та навчально-виховного процесу із врахуванням сучасної освітньої методики та інформаційних технологій.

Навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Сучасні тенденції українського конституціоналізму» містить виклад навчального матеріалу з актуальної проблематики науки конституційного права, методичні вказівки і рекомендації щодо викладання дисципліни та організації самостійної роботи студентів. До змісту навчально-методичного посібника включені, зокрема, наукові напрацювання кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Для аспірантів та викладачів конституційного права юридичних вишів і факультетів.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	9
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ	14
ТЕМА 1. СУЧАСНА КОНСТИТУЦІОНАЛІСТИКА: ПРОБЛЕМАТИКА, МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ	14
ТЕМА 2. КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ТА КОНСТИТУЦІЙНА АКСІОЛОГІЯ 27	
ТЕМА 3. КОНСТИТУЦІЙНА ІНЖЕНЕРІЯ: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА	49
ТЕМА 4. КОНСТИТУЦІЙНА КОНФЛІКТОЛОГІЯ ТА КОНСТИТУЦІЙНІ КОНФЛІКТИ В УКРАЇНІ.....	64
ТЕМА 5. МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ	77
ТЕМА 6. КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕФОРМУВАННЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ	91
ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	107
ПЕРЕЛІК ТЕМ ЕСЕ ПО НАВЧАЛЬНІЙ ДИСЦИПЛІНІ	113
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМЕСТРОВОГО КОНТРОЛЮ	114

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Сучасні тенденції українського конституціоналізму» є надзвичайно актуальною у контексті сучасних викликів та потреб української правової системи. Конституційний розвиток України тісно пов'язаний з процесами демократизації, зміцненням інститутів публічної влади, забезпеченням прав і свобод громадян, а також зусиллями на шляху до європейської інтеграції. Важливим аспектом є проведення конституційної реформи, яка охоплює як юридичні, так і політичні зміни, спрямовані на вдосконалення конституційного ладу та державного управління.

Навчальна дисципліна «Сучасні тенденції українського конституціоналізму» є надзвичайно важливою для формування у здобувачів вищої освіти комплексного бачення правової системи України в контексті її реформування та розвитку. На сучасному етапі Україна проходить через численні політичні, економічні та соціальні зміни, які впливають на конституційне право та державне управління. Відповідно, цей курс спрямований на надання студентам необхідних знань та навичок, що дозволять їм критично аналізувати та оцінювати ці процеси, а також брати активну участь у подальшій модернізації правової системи країни.

Вивчення цієї дисципліни дозволить здобувачам вищої освіти науково усвідомити та проаналізувати сучасні тенденції в галузі конституційного права України. Даний курс є важливою складовою підготовки фахівців, які працюватимуть у сфері конституційного права, правосуддя та державного управління, зокрема у контексті реформування державного апарату та місцевого самоврядування.

Проголошення незалежності України в 1991 році стало ключовою віхою у її конституційному розвитку. З цього моменту країна здійснила значні кроки на шляху до створення демократичного, правового і соціально орієнтованого державного ладу. Основні конституційні принципи, такі як поділ влади, верховенство права, захист прав і свобод людини, закріплені в Конституції

України 1996 року, стали фундаментом для подальшого розвитку країни як демократичної держави. Однак, з огляду на швидкий розвиток суспільства та нові виклики, що постають перед Україною, процес конституційних змін триває і досі.

Особливого значення для розвитку українського конституціоналізму набуває дотримання принципів верховенства права, поділу влади, захисту прав людини та забезпечення справедливого правосуддя. Ці принципи є основоположними для функціонування сучасної правової держави і відіграють важливу роль у забезпеченні стабільності та ефективності демократичних процесів. Курс «Сучасні тенденції українського конституціоналізму» зосереджений на вивченні цих принципів, аналізі сучасних конституційних реформ та їхнього впливу на правову систему та державний лад України. Значна увага приділяється питанням прав людини, гарантій їх захисту, діяльності Конституційного Суду України та механізмам взаємодії між різними гілками влади.

Після проголошення незалежності в 1991 році Україна прийняла нову Конституцію, яка закріпила основні засади державного ладу, права і свободи людини та громадянина, а також структуру та повноваження органів публічної влади. З моменту її прийняття було проведено кілька етапів конституційної реформи, які відображають прагнення країни до демократичного розвитку. Однак процес конституційних змін триває, зокрема в частині вдосконалення правових механізмів, які спрямовані на захист прав людини, забезпечення рівності та справедливості у суспільстві.

Слід зазначити, що Конституція України не є статичним документом. Вона зазнає постійних змін і доповнень у відповідь на нові виклики, з якими стикається країна. Наприклад, однією з найважливіших реформ останніх років є реформа децентралізації, яка спрямована на посилення місцевого самоврядування та підвищення ефективності управління на регіональному рівні. Однак, вона поки що не знайшла свого закріплення на конституційному рівні. Такі зміни матимуть суттєвий вплив на функціонування органів

публічної влади, і саме тому вивчення цих процесів є ключовим для розуміння сучасних тенденцій конституційного розвитку України.

Окрім цього, важливим аспектом курсу є вивчення ролі Конституційного Суду України у забезпеченні дотримання конституційного ладу. Конституційний Суд є найвищим органом у системі конституційного правосуддя, завданням якого є забезпечення відповідності законів та інших правових актів Конституції України. У контексті сучасних викликів, таких як політична нестабільність, реформування судової системи та боротьба з корупцією, роль Конституційного Суду стає ще більш значущою.

Окремо варто зазначити, що курс також охоплює аналіз міжнародного досвіду та порівняльного конституційного права. Вивчення конституційного досвіду інших країн є надзвичайно важливим для формування у студентів ширшого розуміння принципів і механізмів функціонування конституційних систем у різних країнах світу. Такий порівняльний аналіз дозволяє не лише виявити найбільш ефективні підходи до організації державної влади та забезпечення прав і свобод громадян, але й адаптувати їх до української правової системи.

Значна увага в курсі приділяється питанням прав людини, оскільки захист прав і свобод громадян є однією з основних функцій держави. Зокрема, курс охоплює питання захисту конституційних прав, механізмів їх реалізації, а також проблематики взаємодії між національними та міжнародними механізмами захисту прав людини. У цьому контексті важливо розглянути роль України у системі міжнародного права, її участь у діяльності міжнародних організацій, таких як ООН, Рада Європи, ОБСЄ, та виконання міжнародних зобов'язань у сфері прав людини.

Ще одним важливим напрямком є вивчення сучасних реформ, що стосуються розподілу влади в Україні. Поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки є основоположним принципом функціонування правової держави. Однак, цей принцип постійно піддається випробуванням, особливо в умовах політичної кризи чи конфлікту інтересів між різними гілками влади. У

рамках курсу студенти зможуть проаналізувати сучасні тенденції у сфері взаємодії між гілками влади в Україні, а також розглянути приклади з інших країн, які можуть бути корисними для вдосконалення української моделі.

Окрім теоретичних знань, курс «Сучасні тенденції українського конституціоналізму» має на меті також розвинути у студентів навички критичного мислення та аналізу правових ситуацій. Важливо, щоб майбутні фахівці у сфері права вміли не лише застосовувати отримані знання на практиці, але й брати участь у правотворчій діяльності, пропонуючи інноваційні рішення для вирішення правових проблем, що постають перед державою та суспільством. Тому особлива увага приділяється вивченню актуальних правових кейсів та аналізу конституційних прецедентів, що дозволить студентам зрозуміти, як теоретичні концепції реалізуються на практиці.

Курс також включає в себе розгляд ключових конституційних проблем, які виникають у процесі реалізації державної влади. Наприклад, особлива увага приділяється питанням забезпечення незалежності судової влади, реформування органів державного управління, а також проблемам боротьби з корупцією, що є надзвичайно актуальними для сучасної України. Студенти мають можливість ознайомитися з найсучаснішими підходами до вирішення цих проблем, що застосовуються у провідних демократичних країнах світу, і запропонувати власні варіанти рішень з урахуванням національних особливостей.

Важливо підкреслити, що курс «Сучасні тенденції українського конституціоналізму» не обмежується лише вивченням теоретичних основ конституційного права. Значну роль відіграють практичні заняття, під час яких студенти мають можливість застосувати отримані знання на практиці, розглядаючи конкретні правові ситуації та пропонуючи свої рішення для їх вирішення. Такий підхід сприяє глибшому розумінню суті конституційних процесів і дозволяє студентам набути необхідних навичок для майбутньої професійної діяльності.

Таким чином, навчальна дисципліна «Сучасні тенденції українського конституціоналізму» є ключовою складовою підготовки здобувачів вищої освіти у сфері конституційного права. Вона забезпечує не лише глибокі теоретичні знання, але й сприяє розвитку навичок критичного мислення, аналізу правових ситуацій та прийняття обґрунтованих рішень у сфері публічного управління.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Навчання на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти передбачає формування соціально активної, творчо самостійної особистості, науковця, з професійною та соціальною мобільністю, здатної до саморозвитку, групової роботи, самонавчання, наукової діяльності, комплексного вирішення практичних завдань, перехід від інформативного навчання до навчання, спрямованого на досягнення конкретних практичних результатів, залучення здобувачів вищої освіти (аспірантів) до активної творчої роботи, зорієнтованої на вирішення проблемних ситуацій у науковій та практичній сферах; переорієнтування здобувача з пасивного користувача знаннями до активного, який уміє використовувати їх в конкретних практичних ситуаціях, може сформулювати проблему, аналізувати шляхи її вирішення, знаходити оптимальний результат.

Підготовка здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії здійснюється за очною (денною, вечірньою) та заочною формою навчання. Основними видами навчальних занять в аспірантурі є: лекції, практичні заняття, консультації, а також самостійна робота.

Лекція – вид навчальних занять, призначених для викладання теоретичного матеріалу. Окрема лекція, як правило, є елементом курсу лекцій, що охоплює основний теоретичний матеріал певної теми навчальної дисципліни, базується на новітніх наукових, теоретичних і практичних досягненнях та має прогностичний характер. Лекції проводяться в аудиторіях або онлайн.

Мета лекції, надати систематизовані основи наукових знань та практичного досвіду з певного напрямку (теми) навчальної дисципліни, сконцентрувати увагу на найбільш складних і актуальних теоретичних та практичних питаннях.

Лекція повинна стимулювати активну пізнавальну діяльність здобувачів вищої освіти (аспірантів), форма спілкування із аудиторією – від монологу до

діалогу, поєднує усний виклад матеріалу з методами візуалізації та алгоритмізації, зокрема через застосування структурно-логічних схем, тощо.

Практичне заняття – вид навчального заняття, під час якого викладач організовує докладний розгляд здобувачами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання відповідно до сформульованих завдань. Практичні заняття проводяться в аудиторіях або онлайн. Практичне заняття проводять, як правило, з академічною групою здобувачів.

Проведення практичного заняття базується на попередньо підготовленому методичному матеріалі – наборі завдань для розв’язування їх на занятті. Практичне заняття може передбачати проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок здобувачів, постановку загальної проблеми та її обговорення за участю здобувачів, розв’язування завдань з їх обговоренням, їх перевірку, оцінювання.

Самостійна робота здобувача є одним із способів активного, цілеспрямованого набуття нових для нього знань та умінь. Вона є основою його підготовки як фахівця, забезпечує набуття ним прийомів пізнавальної діяльності, інтерес до творчої роботи, здатність вирішувати наукові та практичні завдання.

Самостійна робота здобувача – це форма організування навчального процесу – самостійні навчальна та творча роботи, які виконуються у вільний від обов’язкових навчальних занять час за завданням і під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі.

Основні види самостійної роботи аспіранта (здобувача):

– опрацювання навчального матеріалу (за конспектом лекцій, навчально-методичною та науковою літературою), пошук інформації в бібліотеках, мережі Інтернет, використання баз даних інформаційно-пошукових та довідникових систем;

- підготовка до виконання практичних занять, опрацювання методичних рекомендацій;
- творча робота здобувачів (підготовка есе; написання тез доповідей на конференціях тощо);
- інші види самостійної роботи.

Самостійну роботу аспірант (здобувач) може виконувати у бібліотеці, навчальних кабінетах, комп'ютерних класах тощо. Організування самостійної роботи здобувачів передбачає: планування обсягу, змісту, завдань, форм і методів контролю самостійної роботи, розроблення навчально-методичного забезпечення; виконання здобувачем запланованої самостійної роботи; контролювання та оцінювання результатів, їх систематизацію, оцінювання ефективності виконання аспірантом (здобувачем) самостійної роботи.

Письмове науково-дослідне завдання (есе, написання тез доповідей на конференції тощо). Письмове науково-дослідне завдання здобувач виконує самостійно під керівництвом викладача, згідно з індивідуальним навчальним планом.

Есе – вид самостійної творчої роботи, що характеризується вільним, не обов'язково вичерпним, але виразно суб'єктивним, викладенням власного розуміння певної проблеми чи теми. Сутнісними рисами есе є незначний обсяг, тема, яка викладена у підкреслено вільному, суб'єктивному її тлумаченні, а також вільне викладення автором своїх думок. Систематичне написання есе сприяє розвитку у аспірантів таких значущих для правника навичок та умінь: юридичної ерудованості, гнучкості мислення й відчуття юридичної інтуїції, уміння чітко та логічно формулювати та викладати свої думки, використовувати основні категорії аналізу та структурувати інформацію, виділяти причинно-наслідкові зв'язки, ілюструвати певну проблематику відповідними прикладами; уміння приймати рішення при

вирішенні типових і нестандартних правових ситуацій. За структурою есе складається з вступу, основної частини, висновків¹.

Есе є спробою зрозуміти та проаналізувати певну проблему конституційного та муніципального права крізь призму власного світогляду та праворозуміння, висловити власні думки. Найбільш значущим в есе є оригінальність, самостійність, креативність мислення, уміння аргументувати власну позицію та переконливо обґрунтовувати свою думку, здійснювати критичний аналіз контраргументів.

Типові помилки при написанні есе: це відсутність чітких відповідей з проблеми, що розглядається; недостатність наведених власних думок, аргументів, доказів та висновків; викладення чужих точок зору з обраної проблематики та відсутність власної позиції; повтори по тексту; невиразність тексту есе².

Наукова діяльність є одним з пріоритетних напрямів самостійної роботи аспірантів.

Тези доповіді на конференцію – це вид наукової роботи, який призначений для презентації певної наукової проблеми та можливим її опублікуванням у збірнику наукових праць учасників конференції. Текст доповіді повинен бути побудований відповідно до вимог організаторів конференції. Підготовка доповіді на науково-практичну конференцію з конституційного права, оскільки лише належне наукове осмислення сутності проблем конституційно-правового регулювання суспільних відносин, може забезпечити розробку найефективніших способів вирішення цих проблем.

Участь у конференції можна взяти в очній та заочній формах. Очна форма участі – полягає у безпосередній участі аспіранта у роботі науково-практичної конференції та передбачає виступ на ній зі своєю доповіддю, а також участь у загальній дискусії конференції. Заочна форма участі – дозволяє

¹ Нестерович В.Ф. Практикум з Конституційного права України. – Київ : Видавництво Ліра – К, 018. – 640 с.

² Нестерович В.Ф. Практикум з Конституційного права України. – Київ : Видавництво Ліра – К, 018. – 640 с.

лише надіслати до оргкомітету конференції доповіді або тези доповіді для їх опублікування у збірнику наукових праць учасників конференції.

Консультація – вид навчального заняття, під час якого здобувач отримує відповіді від викладача на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування з навчальної дисципліни загалом чи її частини. Консультація може бути індивідуальною або для групи аспірантів (здобувачів).

Оцінювання результатів навчання аспірантів (здобувачів) є складовою навчального процесу. Його проводять з метою встановлення відповідності набутих аспірантами (здобувачами) компетентностей вимогам нормативних документів щодо вищої освіти.

Поточний контроль здійснюють під час практичних, семінарських та індивідуально-консультативних занять аспірантів, який дає змогу здійснити перевірку рівня засвоєння теоретичних і практичних знань. Поточний контроль може проводитись у формі: оцінювання виступів на практичних заняттях, а також оцінювання письмових науково-дослідницьких завдань.

Семестровий контроль проводять у формі заліку (диференційований залік) – це форма підсумкового контролю, що полягає в оцінюванні засвоєння аспірантом (здобувачем) навчального матеріалу з навчальної дисципліни сумарно за всіма видами робіт, передбачених робочою програмою навчальної дисципліни. Складання диференційованого заліку проводиться за теоретичним матеріалом дисципліни.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

ТЕМА 1. СУЧАСНА КОНСТИТУЦІОНАЛІСТИКА: ПРОБЛЕМАТИКА, МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Мета: оволодіти знаннями щодо категорій «конституціоналістика», «конституційно-правова доктрина» та їх теоретичної та практичної ролі; пояснювати та інтерпретувати проблематику конституціоналістики; формувати інтегральне розуміння закономірностей та тенденцій розвитку сучасної конституціоналістики; оволодіти навичками практичного застосування методології сучасної конституціоналістики; розкривати та застосовувати міждисциплінарні знання у конституційно-правових дослідженнях.

Питання:

1. Конституціоналістика у складі юридичних терміно-понять
2. Проблематика сучасної конституціоналістики
3. Конституційно-правова доктрина: поняття, теоретичне та практичне значення
4. Методологія сучасної конституціоналістики

Теоретичний мінімум:

1. Конституціоналістика у складі юридичних терміно-понять

Конституційна дійсність зазвичай уявляється через традиційні категоріальні визначення конституційного права як галузі права і законодавства, науки та навчального курсу, конституційної практики. Але категоріальний склад щодо конституційної дійсності недостатній для її визначення. Поряд зі сталими категоріями виникають нові терміно-поняття, які не сягають до рівня категорій загальних, основоположних понять, що визначають предмет дослідження або практичної діяльності, їх співвідношення та взаємодію. Такий зв'язок спостерігається історично з давніх часів між наукою та навчальним курсом конституційного права, що обумовлено взаємопроникненням юридичної освіти і науки, розвитком юридичної науки у навчальних, університетських центрах³.

³ Орзіх М. П. Конституціоналістика у складі юридичних терміно-понять / Наукові праці Одеської національної юридичної академії / голов. ред. С. В. Ківалов ; МОН України, ОНЮА. - Одеса : Юрид. л-ра, 2009. - Т. 8. - С. 118-124. URL:<http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom8/15.pdf>

Органічний зв'язок «права – науки – освіти» є очевидним в умовах переходу сучасного світу від індустріального до інформативного суспільства, коли «інформаційний простір, інформаційні ресурси, інформаційна інфраструктура та інформаційні технології, – значною мірою впливають на рівень і темпи соціально-економічного, науково-технічного і культурного розвитку»⁴.

Судження про те, що право говорить доктринальною мовою є слухним, перш за все для конституційного права.

Інформація, яка в науковій сфері орієнтована на практику, є користувачем її результатів та критерієм істинності результатів наукових досліджень. Однак в юридичній сфері, по-перше, не будь-яка практика може бути критерієм істини (наприклад, у сфері адміністративної чи судової діяльності), сама практика може бути неістинною, не відповідати об'єктивно діючим закономірностям суспільства вже тому, що вона не завжди відповідним чином зацікавлена у реалізації раціональних пропозицій науки, що ґрунтується на узагальненні суспільного досвіду. По-друге, не завжди практика у наведеному сенсі може впоратися з потоком тверджень, які сформульовані як істина. Нерідко потрібний попередній «переклад» наукових істин та висновків на прикладну мову науки та освіти. Крім того, є якийсь період між встановленням та загальним визнанням істини, її реалізації, обумовленої рівнем та обмеженими можливостями діючих оргструктур науки та освіти, технології наукового пошуку та дидактики освіти, ресурсів науки та освіти, нарешті, особливостями діяльності вченого-юриста та викладача, які пов'язані з необхідністю визнання результатів науки. По-третє, залишається нерозв'язаною проблема формалізованих показників якості та ефективності науки та освіти, методик їхнього визначення, які зазвичай «переносять» з інших галузей науки або розраховують, наприклад, по рейтингах, критерії яких викликають сумнів, чи за

⁴ Головатий С. Верховенство права: український досвід. Кн. 3 – К. : Фенікс, 2006. – С. 1385, 1400.

показниками економічного ефекту⁵.

Ці судження відображають процеси, які відбуваються в суспільстві та в освіті, що має ключове значення для майбутнього України, оскільки освіта – це не лише передача інформації, а й її виробництво, накопичення, примноження знань, умінь та навичок. Щодо конституційного права тут виникає проблема нових знань, що не одержали єдиного розуміння в науці, освіті, практиці, не мають ще науково обґрунтованого змісту, структури, місця в навчальному курсі. Ці знання лише є об'єктом науки, що підлягає вивченню. Але ж вимоги до сучасної підготовки фахівців, складності предмету конституційного права, його роль в інтеграції соціально-політичних думок кожного громадянина в єдину правову позицію громадянського суспільства, що одержує в цьому процесі самостійну конституційну правосуб'єктність, потребують звернення до цієї проблематики. Вона є необхідною складовою у безперервному процесі: «наука - освіта - практика - інновації - впровадження - результат».

Додаткові складнощі щодо конституційного права виникають через те, що на відміну від інших юридичних наук, які вивчають однойменні галузі права, наука конституційного права досліджує не лише конституційно-правові норми та інститути, її предмет – «вся сфера суспільних відносин, що підпадають під конституційно-правове регулювання» (Н. Мяловицька)⁶.

З цього погляду недостатньо користуватися звичними узагальненнями - конституційне право, законодавство, наука, практика, навіть такими категоріями, як конституціоналізму - центру, навколо якого «обертається» вся конституційно-правова проблематика. У наведеній ситуації виникає необхідність пошуку інтегративного початку, інструментального та достатньо універсального для науково-освітнього прикладного виміру конституційного права.

⁵ Орзіх М. П. Конституціоналістика у складі юридичних терміно-понять / М. П. Орзіх // Наукові праці Одеської національної юридичної академії / голов. ред. С. В. Ківалов ; МОН України, ОНЮА. - Одеса : Юрид. л-ра, 2009. - Т. 8. - С. 118-124. URL:<http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom8/15.pdf>

⁶ Мяловицька Н. Конституційно-правова реформа і методологія науки конституційного права // вісник Конституційного Суду України. – 2006. №2. С. 24.

У цьому просторі виникають, розвиваються, трансформуються конституційні норми, інститути, постулати (догма права); конституційне законодавство (нормативно-правовий масив); конституційні правовідносини (соціологія права); конституційність (критеріальна ознака щодо правовідносин); конституціоналізація (процес «примішування» конституційних ідей і норм до інших галузевих правовідносин); конституційна свідомість (знання, теорія, наука, психологія); конституційне конструювання у нормальних, звичайних умовах або у «позаштатній», конфліктній ситуації (конституційна інженерія); конституційні уміння та навички (конституційна технологія); конституційна практика, що передбачає звернення не лише до чинних у конституційно-правовій дійсності юридичних постулатів (на рівні догми) та конституційної ідеології у широкому розумінні, а й до презумпцій, традицій та звичаїв, навіть конституційно-правових фікцій, поза якими конституційна практика неможлива; навчальна дисципліна (навчальний курс). І цей змістовний перелік не є вичерпним, його постійно збагачують, наповнюють новим змістом, його складові розвивають та упроваджують у суспільне життя досить дискретно, щоб мати змогу на кожному історичному етапі висувати вимоги щодо системності цих конституційних явищ, навіть з огляду на елементарні вимоги до системи як, зокрема, наявність необхідних та достатніх складових для її функціонування. Таким ви- міром всього того, що «підпадає під конституційно-правове регулювання» (Н. Мяловицька), є конституціоналістика⁷.

2. Проблематика сучасної конституціоналістики

Конституціоналістика є не тільки національним, а й наднаціональним явищем. У національному вимірі конституційна наука – це сукупність або синтез міждисциплінарних правових та інших (економічних, історичних, політичних, філософських тощо) знань про конституційний розвиток країни,

⁷ Орзіх М. П. Конституціоналістика у складі юридичних терміно-понять / М. П. Орзіх // Наукові праці Одеської національної юридичної академії / голов. ред. С. В. Ківалов ; МОН України, ОНЮА. - Одеса : Юрид. л-ра, 2009. - Т. 8. - С. 118-124. URL:<http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom8/15.pdf>

конституційні принципи, цінності та інститути влади як засоби управління державними і суспільними справами на основі та відповідно до конституції.

По-перше, конституціоналістика вивчає динаміку конституційних процесів у державі та суспільстві, їх причинно-наслідкові, об'єктивно-суб'єктивні та інші зв'язки. Тому що її цікавлять закономірності та тенденції конституційного розвитку країни, а не чисто конституційна догматика чи статистика, хоч і вони мають для неї практичне значення. По-друге, конституціоналістика оперує не тільки категоріями сталості, визначеності, але й часто – відносності та ймовірності. Оскільки вона має справу і з конституційними правовідносинами, відповідною конституційною практикою, а також і з конституційними прогнозами та програмами розвитку держави і суспільства. По-третє, конституціоналістика вивчає конституційні механізми здійснення державної влади, насамперед, процес управління державними і суспільними справами на основі та відповідно до положень конституції країни. Особлива увага приділяється державним управлінським рішенням щодо впровадження, захисту та охорони конституції. По-четверте, доктринальною основою конституціоналістики є переважно соціологічний позитивізм, що спирається на суспільну солідарність та інші соціальні ідеї. Дана доктрина є протиположною вченням про конституцію, заснованим на філософії юридичного позитивізму. Важливою проблемою для конституціоналістики є питання про предмет її досліджень. Зокрема, конституціоналістика досліджує конституційні принципи, цінності та інститути влади. Її дослідження необхідні для розуміння особливої ролі конституції у відносинах держави, суспільства та особи тощо. Як вже зазначалось, конституціоналістика вивчає конституційні принципи, до яких відносяться, зокрема, принципи конституційного континуїтету, верховенства конституції, прямої дії її положень, захисту конституційних прав і свобод громадян, правової охорони конституції, демократичності процедур внесення змін до конституції та відновлення дії її положень, конституційної ідентичності суб'єктів правовідносин, конституційного патріотизму тощо.

Дані принципи не є вичерпними, адже на практиці вони можуть розвиватись і доповнюватись і т. д.⁸.

Конституційна наука не є чітко формалізованою, але це не заважає їй реально існувати як певному міжгалузевому науковому напрямку та мати свої пріоритети і перспективи розвитку. Її формалізація буде залежати від конкретних обставин і традицій, що існують у тій чи іншій країні.

На практиці конституціоналістика аналізує, обґрунтовує, прогнозує та програмує конституційний розвиток суспільства і держави. Цей розвиток обумовлений не тільки правовими явищами, а у першу чергу – процесами гуманітарного розвитку суспільства. Тому зазначена наука відрізняється глобальнішим поглядом на Конституцію, її принципи, цінності та інститути влади. Іншими словами, вона не обмежується формально-юридичним розглядом питань конституційного значення, а широко використовує при цьому дані гуманітарних наук: історії, соціології, політології, психології, економіки, екології тощо.

Розвитку конституціоналістики активно сприяє діяльність національних конституційних судів, а також судів загальної юрисдикції, що систематично конституціоналізують, тобто розширюють межі застосування і використання конституційних принципів і цінностей на інші галузі законодавства, крім конституційного. Для вирішення практичних питань правотворення та особливо правозастосування у випадках правових спорів, конфліктів чи правопорушень, що регулюються зазначеними галузями⁹.

З іншого боку, треба вести мову про конституційну економіку, конституційну політику, конституційну психологію, конституційну соціологію, конституційну філософію та інші підгалузеві напрями гуманітарних наук. Ці напрями також виконують важливі функції у системі

⁸ Кампо В. Якою має бути конституційна наука в Україні у XXI столітті? Судебно-юридична газета. 18 січня 2018 URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/113750-yakoyu-maye-buti-konstitutsiyna-nauka-v-ukrayini-u-khkhi-stolitti>

⁹ Кампо В. Якою має бути конституційна наука в Україні у XXI столітті? Судебно-юридична газета. 18 січня 2018 URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/113750-yakoyu-maye-buti-konstitutsiyna-nauka-v-ukrayini-u-khkhi-stolitti>

конституціоналістики, забезпечуючи її необхідний зв'язок із проблемами і результатами впливу конституції на гуманітарну сферу¹⁰.

3. Конституційно-правова доктрина: поняття, теоретичне та практичне значення

Конституційна доктрина може бути визначена як вчення, система теоретичних і практичних положень, уявлень, що розкривають сутність конституційного права, його призначення та процеси конституційного розвитку держави в цілому. Формою вираження конституційної доктрини виступають наукові здобутки вчених-конституціоналістів, теоретичні положення та висновки яких у процесі тривалого використання стали науковим підходом до вирішення окремих практичних проблем¹¹.

Останнім часом вчені-конституціоналісти виокремлюють у системі джерел конституційного права конституційну доктрину, як одне з новітніх (нетрадиційних) джерел права. О. Скрипнюк звертає увагу, що «сучасні конституційні процеси відкривають перспективи запровадження в конституційне право України таких неформалізованих джерел права як ...конституційна доктрина...»¹². П. Стецюк наголошує на появі «в теорії і практиці сучасного конституційного права таких нових понять: «доктрини в конституційному праві», «конституційно-правові доктрини»¹³. О. Нелін переконаний, що «конституційна доктрина має посідати чільне місце в правовій системі України. Конституційна доктрина – це джерело права»¹⁴.

¹⁰ Орзіх М. П. Конституціоналістика у складі юридичних терміно-понять / М. П. Орзіх // Наукові праці Одеської національної юридичної академії / голов. ред. С. В. Ківалов ; МОН України, ОНЮА. - Одеса : Юрид. л-ра, 2009. - Т. 8. - С. 118-124. URL:<http://naukovipraci.nuoua.od.ua/arhiv/tom8/15.pdf>

¹¹ Білоскурська О.В. Конституційна доктрина в системі сучасних джерел конституційного права. Часопис Київського університету права. 2019. №3. URL:[file:///C:/Users/User/Downloads/57-Article%20Text-109-1-10-20191124%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/57-Article%20Text-109-1-10-20191124%20(4).pdf)

¹² Скрипнюк О.В. Поняття норм та джерел у конституційному праві / Скрипнюк О.В // Проблеми теорії конституційного права України / За заг. редакцією Ю.С. Шемшученка. – К.: Парламентське вид-во, 2013. – С. 90-105.

¹³ Стецюк П.Б. Основи теорії конституції та конституціоналізму. Частина перша : посіб. для студентів. Львів: Астролябія, 2004. URL: <http://www.lawyer.org.ua/index.php?i=202>

¹⁴ Нелін Олександр. Конституційна доктрина України: проблеми концептуалізації основних підходів. Юридична Україна. 2015. № 9. С. 22.

На думку В. Колісника, конституційно-правова доктрина – це сукупність усталених та визнаних науковим середовищем ідей, положень, наукових поглядів та теоретичних узагальнень, що в сукупності складають логічно завершене та внутрішньо узгоджене бачення, розуміння й пояснення сутності, особливостей, головних ознак та закономірностей (або тенденцій) розвитку певного конституційно-правового явища (феномену). Зазвичай доктрина складається з доволі складної та розгалуженої системи взаємопов'язаних ідей, положень, тез, висновків та узагальнень. Проте в науковій літературі стверджується й про існування доктрин, що стосуються більш вузьких та специфічних питань. Наприклад, загальновизнаним є існування так званої «доктрини суддівського самообмеження», «доктрині політичного питання» та у «доктрині поля розсуду держави». Будь-яка конституційна доктрина має свої сутнісні ознаки, які виокремлюють її з-поміж інших підходів та доктрин¹⁵.

Доцільно зауважити, що до носіїв доктринальних ідей та концепцій висуваються підвищені вимоги. Зокрема, у якості джерел права міжнародного рівня виступають доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів у сфері публічного права (йдеться про ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН). В основі всіх концептуальних побудов у сфері науки міжнародної юриспруденції знаходиться авторитетний вчений («найбільш кваліфікований спеціаліст»), який у своїх позиціях представляє власне бачення права¹⁶.

В Європі набула поширення практика формування правової доктрини судовими інстанціями, що сприяє поєднанню теоретичного та прикладного аспекту. Зауважимо, що Конституційний Суд України в окремих своїх рішеннях офіційно використовує положення та висновки наукових досліджень вчених-конституціоналістів. У такому випадку доктринальні ідеї та підходи виступають мірою правомірної поведінки та отримують підтримку з боку держави. Так, вперше поняття «правова доктрина» зустрічається в

¹⁵ Колісник В. П. Поняття конституційно-правової доктрини та формування конституційного ладу URL:https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7173/2/Kolisnuk_207.pdf

¹⁶ Статут Міжнародного Суду ООН від 26.06.1945 URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

мотивувальній частині рішення Конституційний Суд України в 2001 р., і виходячи зі змісту акта, ототожнюється з правовою наукою¹⁷.

Для забезпечення повноти розгляду справи орган конституційної юрисдикції має право залучати експертів, фахівців, зокрема, як показує практика, свою позицію стосовно предмета конституційного подання висловлюють представники різних навчальних та наукових закладів України¹⁸.

4. Методологія сучасної конституціоналістики

У сучасних умовах, які характеризуються прискоренням темпів соціального розвитку, політико-правові явища та процеси надто складні для їх дослідження лише юридичними методологічними засобами. Завдання їх усебічного аналізу можна успішно вирішити за допомогою методологічного міждисциплінарного запозичення, придатного для здійснення подібних політико-правових досліджень. Використання конституційним правом методологічного інструментарію інших наук сприяє більш глибокому з'ясуванню внутрішньої природи конституційно-правових явищ та процесів, закономірностей їхньої організації та розвитку й підвищенню якості наукових досліджень загалом¹⁹.

Конституціоналістика зможе працювати на випередження, виокремлювати сучасні тенденції і тренди розвитку та повноцінно виконувати свою місію лише за умови якісного оновлення методологічних засад наукових досліджень. І складовою такого оновлення, безперечно, є опанування сучасної методології досліджень і якнайповніше використання потенціалу міждисциплінарного підходу

Міждисциплінарність – це запозичення і перетікання підходів і методів різних наук, здатність побачити, розпізнати, сприйняти те, що стає доступним

¹⁷ Рішення Конституційного Суду України (справа про відповідальність юридичних осіб) від 30.05.2001 № 7-рп/2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text>

¹⁸ Білоскурська О.В. Конституційна доктрина в системі сучасних джерел конституційного права. Часопис Київського університету права. 2019. №3. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/57-Article%20Text-109-1-10-20191124%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/57-Article%20Text-109-1-10-20191124%20(4).pdf)

¹⁹ Виборча інженерія в Україні : монографія / М. В. Афанасьєва. – Одеса : Юридична література, 2014. – 384 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1521/Monograph_Afanasyeva%20MV.pdf?sequence=1

в межах окремо взятої науки (дисципліни) за використання методів та інструментарію інших наук (дисциплін). це запозичення взаємопов'язаними науками і отриманих результатів дослідження та постійне звернення до їх теоретичних схем, моделей, категорій, понять²⁰.

Необхідність застосування міждисциплінарної методології обумовлено низкою причин.

По-перше, небувалим ускладненням оточуючих нас систем – економічних, соціальних, політико-правових, управлінських та відповідних інститутів. Опанувати механізми функціонування цих систем та їх розвитку стає все важче, а той неможливо без запозичення, перетікання підходів і методів різних наук (дисциплін).

По-друге, зростаючою мобільністю, швидкоплинністю, швидкозмінюваністю усього, що оточує людину, суспільство, держави і створені ними інститути. За таким умов моно-наука, моно-дисципліна самотужки апріорі не може виконати своєї традиційної місії та забезпечити стійке прирощення нових знань.

По-третє, поглибленням спеціалізації наук, як наслідок тенденцій у поділі наукової праці, Як за таких умов забезпечити цілісність, системність сприйняття конституційно-правової дійсності, сучасного суспільного та державного ладу за умов автономізації наукових шкіл і напрямів освітньої діяльності²¹.

Проблеми конституційно-правових перетворень мають комплексний характер, оскільки їх вирішення передбачає вплив на складну сукупність політичних, соціальних, економічних, культурних процесів, які взаємодіють між собою. Це означає, що практичні дії, спрямовані на впровадження конституційно-правових новацій, вимагають ґрунтовного теоретико-методологічного забезпечення, що передбачає розширення рамок вузько

²⁰ Колот А.М. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності
URL:<https://core.ac.uk/download/pdf/32609714.pdf>

²¹ Колот А.М. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності
URL:<https://core.ac.uk/download/pdf/32609714.pdf>

дисциплінарного погляду на політико-правові проблеми. Навіть у тих випадках, коли кожна зі сфер суспільного життя успішно «обслуговує» відповідна наукова дисципліна, «міжсферний» характер політико-правового буття вимагає міждисциплінарної організації досліджень, що забезпечують відповідну практику²².

Мова йде про міждисциплінарну методологію, під якою розуміється створення методологічних засобів міждисциплінарних досліджень, вироблення підходу до проблем, що «вирастають» із комплексних областей діяльності та спочатку формулюються мовою практики. У контексті суспільних змін міждисциплінарне дослідження означає не тільки опис проблемної ситуації, але і встановлення рамок можливих перетворень соціальних, у тому числі політичних і правових інститутів. Відсутність міждисциплінарної методології безпосередньо стосується дослідження та перетворення конституційно-правових явищ та процесів. У той момент, коли суспільству найбільше потрібні науково обґрунтовані реформи та адекватне перенесення на вітчизняний ґрунт деяких запозичених у сталих демократій політичних і правових інститутів, вітчизняна наука опинилася в ситуації методологічного дефіциту, коли відсутні адекватні способи їх пізнання та перетворення²³.

Спроба побудови методологічного підходу, придатного для організації міждисциплінарного політико-правового дослідження, опирається на припущення про те, що найбільш ефективною стратегією подібної організації й одержання необхідних у цьому випадку системних уявлень про ціле є так звана «юридизація», тобто імплементація неюридичних методів в конституційно-правову матерію, їх нове трактування з позиції юриспруденції.

Прикладом методологічного міждисциплінарного запозичення та юридизації, яке здійснюється конституційним правом для відображення нових

²² Афанасьєва М. В. Методологічні підходи до дослідження феномена «виборча інженерія» URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1543/Afanasye.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

²³ Виборча інженерія в Україні : монографія / М. В. Афанасьєва. – Одеса : Юридична література, 2014. – 384 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1521/Monograph_Afanasyeva%20MV.pdf?sequence=1

граней конституційно-правової дійсності, є, наприклад, інженерний підхід. Передумовою використання соціоінженерного підходу до політико-правової сфери є практична потреба в ефективній, цілеспрямованій діяльності з конституційно-правового конструювання політико-правових систем, зокрема виборчої системи, та процесів з метою їх раціоналізації.

Соціоінженерний підхід ґрунтується на можливості внесення усвідомлених і запланованих змін, що потребує обґрунтування цілей суб'єкта конституційно-правового конструювання, з точки зору їхньої реалізованості; вивчення чинників, які впливають на стан політико-правової сфери сьогодні, правильне виокремлення тенденцій її розвитку, визначення оптимальних та дієвих правових засобів перетворення політико-правової системи і процесу, а також оцінку ефективності отриманих результатів. Застосування соціоінженерного підходу до пізнання та перетворення виборчої сфери дозволяє вивчити мотивацію суб'єктів виборчої інженерії, ставити політико-правові завдання та знаходити оптимальні правові засоби їх вирішення, дозволяє реалізувати конструктивно-прагматичну функцію, виявити рівень реального впливу науки конституційного права на законотворчість, підвищити стабільність та ефективність конституційно-правового регулювання²⁴.

Практичне завдання:

1. Навести приклади та аргументувати, яким чином відбувається безперервний процес: «наука - освіта - практика - інновації - впровадження - результат» і обґрунтувати, яку роль відіграє в цьому процесі проведене вами наукове дослідження.
2. Навести приклади рішень Конституційного Суду України, в яких в мотивувальній частині Суд обґрунтовує свою юридичну позицію, зокрема посиланням на правові доктрини, розкрити сутність цих доктрин.

²⁴ Виборча інженерія в Україні : монографія / М. В. Афанасьєва. – Одеса : Юридична література, 2014. – 384 с.
URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1521/Monograph_Afanasyeva%20MV.pdf?sequence=1

Самостійне науково-дослідне завдання:

1. Визначити та обґрунтувати, який міждисциплінарний підхід та інструментарій може бути, використаний при дослідженні обраного вами предмету наукового аналізу (виконується письмово, обсяг від 2 до 3 тис. знаків з пробілами).
2. Викласти стан наукової розробки обраного вами предмету наукового аналізу, зазначити науковців та їх праці, методи застосовані ними у дослідженні, а також основний категорійний апарат (виконується письмово, обсяг від 2 до 3 тис. знаків з пробілами).
3. Визначити, які конституційно-правові доктрини можуть стати підґрунтям для проведення вами наукового дослідження, обраного предмету наукового аналізу (виконується письмово, обсяг від 2 до 3 тис. знаків з пробілами).

ТЕМА 2. КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ТА КОНСТИТУЦІЙНА АКСІОЛОГІЯ

Мета: оволодіти знаннями щодо генезису конституційної аксіології, закономірностей та тенденцій її розвитку; пояснювати та інтерпретувати методологічні засади конституційної аксіології; формувати інтегральне розуміння системи конституційних цінностей України; оволодіти навичками практичного застосування методології конституційної аксіології; розкривати та застосовувати конституційну аксіологію та практику у науково-правових дослідженнях.

Питання:

1. Генезис конституційної аксіології.
2. Методологічні засади конституційної аксіології
3. Правова природа та ознаки конституційних цінностей. Система конституційних цінностей в Україні
4. Аксіологічно-функціональний механізм дії Конституції України. Конституційна аксіологія та практика Конституційного Суду України.

Теоретичний мінімум

1. *Генезис конституційної аксіології*

Традиційно прийнято вважати, що аксіологія (теорія цінностей) являє собою філософське вчення про природу цінностей, їх місце в реальності і про структуру ціннісного світу, що припускає зв'язок різних цінностей між собою, із соціальними і культурними факторами і структурою особистості. Однак аксіологія, власне кажучи, не є філософською наукою, оскільки може бути частиною будь-яких наук, як філософських, так і нефілософських (у тому числі науки конституційного права), при обговоренні ціннісного аспекту того чи іншого предмета дослідження, а також методу або інших засобів дослідження²⁵.

Аксіологію слід розглядати як основу конституційної аксіології, що, у свою чергу, є специфічним напрямком пізнання та перетворення конституційної реальності²⁶.

²⁵ Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис.. ... канд. юрид наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

²⁶ Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис.. ... канд. юрид наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

Насправді ціннісна проблематика, яка належить до конституційної матерії, порушувалася у працях багатьох мислителів давнини. Зокрема, актуальним залишається твердження Конфуція про три головні цінності держави: економічну стабільність, військову могутність та політичну довіру. Із цих трьох складових найголовнішою є цінність політичної довіри. У працях античних мислителів, зокрема Платона, Аристотеля, Полібія та ін., аксіологія втілюється в ідеї блага та справедливості у державі як вищій чесноті і вищому ступені в ієрархії буття. Протагор стверджував, що мірою всіх речей є людина. Давньогрецькі філософи вдавалися до спроб пояснити місце і роль таких універсально значущих феноменів, як свобода, істина, моральність тощо.

Із настанням епохи Відродження особистість, її внутрішнє багатство та гідність стають в один ряд з істиною, добром та красою. Більше того, людина визначається центральним пунктом системи цінностей, її правомірним носієм. Причину такої трансформації слід вбачати у конкретно-історичних умовах життя людей, що призвели до змін стосовно такої цінності, як людське життя. Саме в цей період з'являється поняття «політичні цінності» як окремий феномен, вони починають розглядатися у їх сучасному розумінні. Н. Макіавеллі, визначаючи новий зміст політичних цінностей, стверджував, що вони мусили би бути вільними від впливу не тільки релігії, але й моралі. Цінності певною мірою прагматизуються, перетворюються на своєрідний засіб повсякденного використання. Якщо це цінності людини або влади, то заради здійснення власної волі та мети: «Хоч би які засоби для цього використовувалися, їх завжди сприймають як гідні і схвалюють»²⁷.

Доба Просвітництва принесла з собою нові цінності: розум, свободу волю, практичну користь, науку і прогрес (Ф. Бекон, Р. Декарт, Б. Спіноза, Г.В. Лейбніц, Т. Гоббс). Цього часу обґрунтування цінностей відбувається за допомогою раціональності. Феномен цінності уявляється «результатом активності суб'єкта, обумовленої розумно-вольовими чинниками».

²⁷ Макіавеллі Н. Державець. Філософія політики: хрестоматія: у 4 т. / авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. Київ: Знання України, 2003. Т. I. С. 259–265.

Наприклад, Т. Гоббс спробував раціонально обґрунтувати необхідність появи цінностей. Продовжуючи уже розпочату до нього роботу над проблемою людини як основної детермінанти суспільних відносин, мислитель дійшов висновку щодо того, що саме егоїстичний стан буття людини як «війни всіх проти всіх» спричинив укладання суспільного договору і створення держави. Гоббс створив образ правителя, який залишається за межами як угоди, так і громадянських законів. Він уособлює іншу систему цінностей, відмінну від тієї, якою намагаються керуватися громадяни для збереження мирного співіснування²⁸.

Політична система буття і його цінності за будь-яких умов у Д. Локка залишаються лише включеними до системи інших цінностей, які стосуються особистої свободи індивіда (віра, мета, праця, власність), саме вони покликані бути своєрідним інтеграційним, єднальним чинником, який має забезпечити терпимість однієї людини до свобод іншої. Основна цінність держави полягає у тому, що вона гарантує повагу до особистих цінностей людини. Саме завдяки такому підходу до тлумачення суспільного договору держава, політичні цінності мають органічний характер зі своїми чітко окресленими функціями і межами²⁹.

Активний інтерес до цінностей спостерігається наприкінці XVIII ст. Так, І. Кант протиставив сферу моральності (свободи) сфері природи (необхідності), сферу суцього (фактичного) сфері належного (ціннісного), визначив місце цінностей в небутті. Цінності самі по собі не мають буття, у них є тільки значущість: вони суть вимоги, звернені до волі, цілі, поставлені перед нею. Тому «цінність» у Канта – це те, що має значення, значущість в моральному світі повинності і свободи. Завдяки філософській системі Канта, аксіологічна тріада «Істина, Добро і Краса» переростають у філософські дисципліни: логіку, де мислення в загальнообов'язковій формі прагне до

²⁸ Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. История вчень про право і державу: хрестоматія для юрид. вузів і фак. / уклад., заг. ред. – Г. Демиденко. – 2-ге вид., допов. і змін. Харків : Легас, 2002. С. 216–231.

²⁹ Локк Д. Два трактата о правлении. Соч.: в 3 т. Т. 3: пер. с англ. и лат. / ред. и сост., авт. примеч. А.Л. Субботин. Москва: Мысль, 1988. С. 135–406.

досягнення своєї мети – володіння істиною; етику, де воля прагне до своєї мети бути добрій; естетику, де почуття прагне до оволодіння красою. У контексті філософії історії категорію «цінність» Кант тісно пов'язує з поняттям культури, яка «власне полягає в суспільній цінності людини»³⁰.

Логічно продовжив предметну спрямованість філософії цінностей Г. Гегель, який категорію цінності тісно пов'язує з політекономією, правом, культурою, соціумом. У своїй «Філософії права» він співвідносить цінність із річчю, яка має реальні кількісні (знак) і якісні (форма) характеристики. Ця річ повинна мати значення або «придатність» щодо потреб суб'єкта і порівнюватися з іншими потребами (відповідно речами). Таким чином, існування цінностей із небуття переноситься у світ ідеально-матеріальних сутностей. Цінність за Гегелем є «... загальність речі, проста визначеність якої виникає з її приватного характеру». Однак цінність не є тотожною речі, а являє собою якусь абстракцію, мета якої – співвіднести «придатність» різних за формою речей.

Розвиваючи міркування про «світовий рух» та цінності його «становлення», Ф. Ніцше писав: «якби у світового руху була якась мета, то вона мала би бути уже досягнутою». Ф. Ніцше говорив про необхідність вибудовування системи цінностей за «шкалою ступеня сили», вираженої в числі та розмірі. «Всі інші цінності – забобони, наївності, непорозуміння», – підкреслював Ф. Ніцше³¹. Цінності, на думку філософа, скрізь можуть бути осмислені та збудовані за шкалою зростання. Указана позиція стала основою для формування ієрархічності цінностей, у тому числі ієрархічного порядку конституційних цінностей, наприклад, закріпленого у ст. 3 Конституції України³².

³⁰ Басва Л.В. Ценности изменяющегося мира: экзистенциальная аксиология истории: монография. Астрахань: Издат. дом «Астраханский университет», 2004. 277 с.

³¹ Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Пер. с нем. Е.Герцк и др. Москва: Культурная Революция, 2005. 880 с.

³² Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис... канд. юрид наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

Аналіз цінностей здійснював також М. Вебер. На його думку, завдання соціальних наук – надати причинне пояснення і розуміння соціальних дій людей у їх конкретних історичних контекстах. Він вважав, що поведінка людини орієнтована на ті або інші цінності культури суспільства, які є надсуб’єктивними, загальнозначущими в рамках відповідної історичної епохи. На цій основі М. Вебер проаналізував ціннісно-нормативний зміст і сенс таких феноменів, як релігія, господарство, політика, мораль, а також характер їх взаємодій. Роздумуючи про вплив капіталістичної модернізації на систему політикоетичних цінностей європейського суспільства, М. Вебер виявив зв’язок пануючого в Європі «господарського етносу капіталізму» з процесами, що відбуваються в релігійній сфері, зокрема зародженням і становленням протестантизму³³.

Аксіологічні підходи до осмислення суспільного буття є стрижневими в теоріях та концепціях видатних мислителів від епохи Просвітництва до кінця XIX ст. Цього часу відбувається ціннісний перехід від державоцентризму до розуміння людини (її прав і свобод) як найважливішої цінності. Зважаючи на відмінність культур, у межах яких формувалися цінності конституціоналізму; різні чинники об’єктивного та суб’єктивного характеру, зумовлені окремими історичними епохами, та спільний результат – формування системи цінностей, яку очолює людина, її права та свободи, цей широкий хронологічний період можна поєднати в один, перший етап генезису конституційної аксіології. М. Балаянц також підтримує взаємообумовленість аксіологічних основ цього періоду та вважає, що погляди мислителів можна групувати залежно від їх підходів до пояснення взаємодії духовних цінностей із соціальними системами, до яких належить і правова система, за трьома напрямками: 1) втілення ідеалів, цінностей в реальній дійсності (Платон, Гегель, Кант); 2) обумовленість ідей і цінностей матеріальним буттям (К. Маркс); 3) необумовленість одного іншим, а функціональна взаємна пристосованість

³³ Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. / М. Вебер; сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова ; предисл. П.П. Гайденко. Москва: Прогресс, 1990. 804 с.

елементів у живому соціокультурному цілому, причому ідеї і цінності беруть участь у соціальних процесах у сукупності з іншими елементами системи (Макс Вебер, Талкотт Парсонс)³⁴.

З усвідомлення значення соціальних цінностей розпочинається другий етап генезису конституційної аксіології, а саме формування окремої науки. Оскільки, власне вчення про природу цінностей, їх місце в реальності і про структуру ціннісного світу – аксіологія (від грец. *axia* – цінність, *logos* – вчення) – виникло порівняно нещодавно – у другій половині XIX ст., а в науковий обіг поняття «аксіологія» було введено в 1902 р. французьким філософом П. Лапі.

Можна виокремити 3 основні періоди в історії аксіології як самосійного філософського напрямку:

1. Передкласичний період (1806–1890 рр.) У цей період поняття цінностей – естетичних, моральних, релігійних – стають загально значущими одиницями філософської лексики. Квінтесенцією ціннісних суджень у цей період було афористичне висловлення Ф. Ніцше про «переоцінки усіх цінностей».

2. Класичний період (1890–1930). У цей період розглядалися дві форми аксіології: формальна – вивчення гранично загальних законів, яких укладено у ціннісних відносинах, і матеріальна – вивчення структури і ієрархії емпіричних цінностей. Представниками цього періоду були Ф. Бретан, Г. Мюнстерберг, М. Шелер та ін.

3. Посткласичний період (з 30-х рр. минулого століття). Представниками цього періоду є Р. Пері, Р. Інгарден, Н. Лоскій, М. Бахтін. На цьому етапові прослідковуються лише тільки окремі напрямки розвитку класичних моделей аксіології та деякі відносно нові тенденції. Необхідно підкреслити, що аксіологія під час свого розвитку пройшла кілька ступенів на шляху еволюції

³⁴ Баяланц М.С. Сущность ценностного подхода к праву. История государства и права. 2007. № 3. С. 38–40.

– виходячи з базового філософського рівня перейшла на спеціально-науковий, включаючи юридичний рівень³⁵.

Конституційна аксіологія з'явилась у рамках останнього, чим розпочала третій етап генезису конституційних цінностей, однак процес її становлення ще не можна назвати закінченим.

У теперішній час проблеми аксіології отримали «новий підих». Питання щодо змісту конституційних цінностей порушуються у працях багатьох вітчизняних конституціоналістів – М. Баймуратова, Ю. Волошина, А. Крусян, М. Орзіха, В. Погорілка, М. Савчина, О. Фрицького, Ю. Тодики та інших. На теперішній час загальнотеоретичні дослідження виведено на новий, більш високий рівень – «філософський» рівень позитивної теорії, коли правові явища, пов'язані з догмою права, існують в умовах, за яких вони можуть отримати згідно з вимогами часу тлумачення з позицій новітніх філософських категорій і, отже, розкрити свої особливості у нових якостях, зв'язках і співвідношеннях. У сучасній юридичній науці аксіологічні дослідження розглядаються як новий перспективний напрямок, що сприяє поглибленню наукових уявлень про право, закономірності та тенденції його розвитку, створення фундаментальної концепції права³⁶.

На думку Г. Задорожньої, «дослідження проблеми аксіологічного наповнення Основного Закону держави може розвиватися щонайменше у чотирьох напрямках: перший – виокремлення та наповнення відповідним змістом низки правових категорій та цінностей, які мають становити основу конституційно-правового регулювання суспільних відносин у правовій, демократичній та соціальній державі; другий – інституціоналізація базових ціннісних категорій, тобто закріплення визначених правових цінностей у національному законодавстві, або внесення змін до чинного законодавства у разі необхідності уточнення чи коригування їх змісту; третій – визначення

³⁵ Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис.. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

³⁶ Орзих М.Ф. Возростание личностной ценности права – закономерность зрелого социализма. Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения / М.Ф. Орзих; сост.: А.Р. Крусян, А.А. Езеров. Одесса: Юрид. л-ра, 2015. 568 с.

нормативно-процесуального механізму, тобто способів та шляхів практичної реалізації цінностей, визначених та закріплених у конституції та законах держави; четвертий – захист конституційних цінностей»³⁷.

Отже, на сучасному етапі відбувається становлення конституційної аксіології як самостійного напрямку конституційно-правових досліджень, а також виокремлення кола її проблемних питань, у тому числі її предмета. Щодо останнього у науці сформувалося два підходи. Представники першого підходу пов'язують конституційну аксіологію з поняттями як морально-етичного, так і правового характеру. Представники другого підходу наголошують на тому, що питання чіткого визначення та конкретизації предмета конституційної аксіології є найбільш складним, оскільки не може бути зведено до простого перерахування основних юридичних понятійних категорій. Наприклад, «при детальному розгляді поняття і сутності конституційної аксіології її предметом можна вважати як розгляд питань політичного, економічного та культурного життя в цілому, що дозволило документально оформити основні права і свободи та закласти основи інституту захисту порушених прав, так і саме розуміння, тлумачення конституції, включаючи історію її розвитку і самого конституціоналізму, а також правове виховання, і, нарешті, правову культуру суспільства»³⁸.

Безумовно, «конституційна аксіологія сьогодні є наріжним каменем конституціоналізму, як суспільного феномену»³⁹. Підтвердженням цього є те, що конституційні цінності пронизують усі елементи системи конституціоналізму та втілюються у його принципах. Однак, на теперішній час конституційна аксіологія є невід'ємною частиною науки конституційного права.

³⁷ Задорожня Г. Аксіологічний вимір Конституції України: проблеми теорії та практики. Юридичний журнал. 2012. № 7/8. С. 98–102.

³⁸ Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис.. ... канд. юрид наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

³⁹ Ковальов І.П. Конституційна аксіологія як форма системного аналізу конституціоналізму. Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Сер. Право: Вип. 1. 2011. С. 135–142

Конституційна аксіологія розкриває філософські проблеми конституційного права. Вона є свого роду теорією середнього рівня, яка не є філософією права у справжньому сенсі, це сума наукових знань, які є суміжними для філософії права та конституційного права. Конституційна аксіологія вивчає конституційні цінності, їх генетичне походження, встановлення співвідношення конституційних цінностей між собою. Відштовхуючись від широкого підходу, можна визначити, що конституційна аксіологія – це вчення про формування, застосування та захист конституційних цінностей як фундаментальних, зокрема, ціннісних основ сучасного конституціоналізму⁴⁰.

Виходячи з такого розуміння змісту конституційної аксіології та здійсненого вище аналізу науково-теоретичної еволюції її становлення, можна виокремити такі етапи її генезису: 1) передісторія конституційної аксіології (від античності до кінця XVIII ст.) характеризувалася формуванням широкого філософського підґрунтя конституційної культури та конституційних цінностей, а також їх впливом на появу конституціоналізму; 2) розвиток конституційної аксіології у межах правової аксіології, що має прояв у домінуванні ціннісного підходу при дослідженні явищ суспільно-правової дійсності та їх перетворенні; 3) системне формування конституційної аксіології як напрямку науки конституційного права та основи конституціоналізму, що відбувається через конституціоналізацію суспільних цінностей та їх захист органами конституційної юрисдикції. При цьому, нині відбувається розвиток останнього етапу генезису конституційної аксіології, розширення спектру питань такого наукового напрямку, визначення ролі та місця конкретних конституційних цінностей в аксіології конституціоналізму⁴¹.

⁴⁰ Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис.. ... канд. юрид наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

⁴¹ Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис.. ... канд. юрид наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

2. Методологічні засади конституційної аксіології

Завданням будь-якого наукового напрямку, у тому числі конституційної аксіології, є пошук істини у пізнанні предмета дослідження. Але її може бути досягнуто лише у разі застосування належного інструментарію, що іменується методологією дослідження. Традиційно, під методологією дослідження розуміють систему методів, прийомів і засобів наукового пізнання, яка як така становить собою комплекс історично складених раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від припущення до істини, від одиничного до узагальненого, від явища до сутності⁴².

Методологічні засади – це система принципів наукового дослідження, основних підходів до вивчення його предмета. Важливість методологічних засад правових досліджень обумовлюється метою та специфікою сфери їх здійснення. А. Сурилов із цього приводу зазначав, що «в юридичному пізнанні методологія є необхідною, оскільки вона забезпечує удосконалення, а отже, і плідність методів цього пізнання. ... Ніщо не може бути удосконалено без його пізнавального освоєння, якість якого визначається, перш за все, тим, на який методологічній основі воно удосконалюється»⁴³.

Формуючи методологічні засади конституційної аксіології, слід виходити з того, що «підхід щодо методу є більш високим рівнем методології. В основі підходів лежить концептуальна ідея, що безпосередньо визначає спрямованість та впливає на інтерпретацію результатів дослідження. Підхід є формою органічного поєднання світоглядно-філософської спрямованості з методичним інструментарієм, що використовується в певній галузі дослідження. Сутність підходу не вичерпується простою сукупністю методів, а повинна включати також компоненти більш загального порядку (ідеї) та окремого, суб'єктивного (оцінки)»⁴⁴.

⁴² Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). Москва: Аванта+, 2000. 560 с.

⁴³ Сурилов А. А. Теория государства и права: учеб. пособие. Одесса: Высш. шк., 1989. 439 с.

⁴⁴ Фальковський А.О. Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2011. 17 с.

Отже, підхід є основою методології дослідження, що зумовлюється специфікою його предмета. У процесі формування методології дослідження конституційних цінностей варто мати на увазі тезу А. Шайо: «юридична наука і практика мають розробити теорію, яка дозволяла б певною мірою покладатися на нові соціальні факти і соціальні цінності»⁴⁵.

Конституційна аксіологія, будучи специфічним філософсько-правовим науковим напрямком, спирається на ключовий ціннісний підхід у дослідженні різних явищ та процесів конституційної дійсності, оскільки він дозволяє розкрити як зовнішнє призначення конституційного права як регулятора суспільних відносин і конституціоналізму як явища суспільної дійсності, так і їх внутрішнє наповнення⁴⁶. Право, взагалі, та конституційне право, зокрема, є продуктом інтелектуальної діяльності законодавця, що таким чином реагує на суспільні потреби, і відображає у ньому характер відповідного праворозуміння, поєднуючи об'єктивні та суб'єктивні фактори у процесі правотворення. Оскільки фундаментом, який визначає специфіку ціннісних підходів до права, є різноманітні типи розуміння та тлумачення права, його значення в суспільному житті, необхідно зупинитися на характеристиці їх впливу. У силу своєї дуалістичної природи, право може трактуватися, з одного боку, як трансцендентальна цінність, а з іншого – як конкретна цінність-засіб, що стоїть на службі суспільства. Таким чином, цінність права визнається як позитивізм в його соціологічному різновиді, так і з філософської точки зору – в ракурсі визнання його абсолютною цінністю⁴⁷.

«Ціннісний (аксіологічний) підхід в юриспруденції – це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його

⁴⁵ Шайо А. Конституционные ценности в теории и судебной практике: введение. Сравнительное конституционное обозрение. 2008. №4. С. 4–6.

⁴⁶ Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис.. ... канд. юрид наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

⁴⁷ Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис.. ... канд. юрид наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

відповідності з певними цінностями, що можуть забезпечуватись правом та бути його основою»⁴⁸.

Вплив ціннісного підходу на конституційно-правові дослідження полягає в такому: 1) під час дослідження конституційно-правових норм, відносин та процесів звертається увага на те, які саме моральні, ціннісні засади є наявними в них і чи вони взагалі присутні; 2) дає можливість як сформулювати зміст самих конституційних цінностей, так і виробити механізм їх забезпечення та захисту з урахуванням стану суспільного розвитку; 3) дозволяє привести норми чинного законодавства у відповідність до конституційних цінностей, якими керується у своїй діяльності орган конституційної юрисдикції.⁴⁹

Ефективність конституційної аксіології залежить від застосування різних взаємопов'язаних підходів і методів. Одним із таких методологічних підходів є, пов'язаний з оцінкою змісту конституційно-правових актів, герменевтичний підхід. П. Рікьор визначав герменевтику як «теорію операцій розуміння у їхньому співвідношенні з інтерпретацією текстів; слово «герменевтика» означає не що інше, як послідовне здійснення інтерпретації»⁵⁰. Засновник герменевтики В. Дільтей називав «виникнення гуманітарних наук герменевтичною революцією. Виходячи з того, що ці науки є герменевтичними дисциплінами, їхній центр знаходиться у сфері інтерпретації мовних виразів»⁵¹.

Одне з основних правил юридичної герменевтики формулюється так: щоб зрозуміти текст, необхідно вийти за межі даного тексту, звернувшись до контексту. Розуміння тексту пов'язане зі зверненням до контексту та мети його формулювання, яка може бути виявлена з аналізу змісту супровідних до

⁴⁸ Фальковський А.О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. Одеса : Юрид. л-ра, 2008. Вип. 40. С. 59– 64.

⁴⁹ Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

⁵⁰ Рикер П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике / П. Рикер. Москва : Искусство, 1995. 188 с.

⁵¹ Скирбекк Г. История философии: учеб. пособие для высш. учеб. завед. / Г. Скирбекк; пер. с англ. В. И. Кузнецова; под ред. С.Б. Крымского. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. 800 с.

законодавчих актів документів і мати прикладне значення для подальшої реалізації та тлумачення аксіологічного аспекту конституційно-правових норм⁵².

В свою чергу, соціокультурний (цивілізаційний) та історичний підходи дають можливість, під час дослідження конституційних цінностей, врахувати культурні традиції, що укорінюються у свідомості людини, забезпечуючи тим самим її певними ціннісними орієнтирами у житті та зумовлюють відповідний стан розвитку держави і права. Звернення до порівняльно-правового методу під час формування конституційної аксіології обумовлене також можливістю імплементації перевірених у державно-правовій практиці різних країн, механізмів забезпечення та захисту різних конституційних цінностей⁵³.

Разом із тим, через те, що конституціями більшості держав найвищою соціальною цінністю визнається людина, невід'ємною частиною методології аксіології конституційного права має бути антропологічний підхід. Антропологізм є частиною правової науки, зокрема у працях М. Орзіха обґрунтовується «людяний вимір права». За твердженням П. Рабіновича антропологізація полягає в тому, що саме людина стає центральним об'єктом загальнотеоретичного права державознавства. Використання цього методологічного підходу ставить людину в центр конституційно-правової реальності, цілеспрямованої діяльності публічної влади, що повинна існувати та функціонувати для людини та заради людини⁵⁴.

Динамічна взаємодія різних суб'єктів породжує ціннісні відносини і потребу звернення до психологічного методологічного підходу, за якого розуміння цінності як вираження ставлення суб'єкта до об'єкта протистоїть уявленням про цінності як «особливу якість» об'єкта, яке «відкриває» суб'єкт.

⁵² Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

⁵³ Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

⁵⁴ Антологія української юридичної думки : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол.) [та ін.] ; упоряд.: В.Ф. Погорілко, І.Б. Усенко, Н.М. Пархоменко ; відп. ред. Ю.С. Шемшученко, В.Ф. Погорілко. Київ: Юрид. кн., 2003. Т. 10: Юридична наука незалежної України, 2005. С. 85–99.

Варто погодитися з Н. Алексєєвим у тому, що суб'єкт не тільки «абстрактна безлика персона, але істота духовна, яка має духовну природу і тому визначає духовний характер правових устремлінь».⁵⁵

Предметом конституційної аксіології є конституційні цінності, тому необхідно виявляти їх системні взаємозв'язки та взаємодію, що дозволить сформувати їх істинну ієрархію відповідно до суспільних потреб та забезпечити їх баланс у разі виникнення суперечливих ситуацій як під час реалізації, так і в процесі їх захисту. Отже, ціннісний підхід дослідження конституційних цінностей доповнюється герменевтичним, телеологічним, соціокультурним (цивілізаційним), історичним, порівняльно-правовим, антропологічним, системним підходами, філософсько-світоглядною основою яких є діалектичний метод⁵⁶.

3. *Правова природа та ознаки конституційних цінностей. Система конституційних цінностей в Україні*

Для правових досліджень багато в чому вихідним є осмислення поняття цінності як «морально належного», що походить від Канта, на що вказує В. Нерсєсянц в одній із своїх ключових для розвитку юридичної аксіології робіт: «Будь-яка послідовна концепція аксіології, включаючи і правову аксіологію, передбачає розрізнення цінності й оцінюваного факту ... і визначення – з позицій і в контексті відповідної ієрархії і системи цінностей – його ціннісного значення і сенсу. Цінність при цьому належить до сфери цілей, смислів, значень, що повинно бути, нормативності, формальності тощо». Конструювання концепту конституційних цінностей є базою для формування конституційної аксіології⁵⁷.

⁵⁵ Графский В.Г. Интегральное правопонимание в историко-философской перспективе. Философия права в России: история и 71 современность : материалы III филос.-правовых чтений памяти акад. В.С. Нерсєсянца / Рос. акад. наук, Ин-т государства и права ; отв. ред. В.Г. Графский. Москва, 2009. С. 221–225.

⁵⁶ Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

⁵⁷ Нерсєсянц В.С. Юридическая аксиология / В.С. Нерсєсянц. В кн.: Политико-правовые ценности: история и современность / В.Г. Графский, Д.В. Дождев, Н.Н. Ефремова и др. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. С. 6-7.

Професор М. Савчин зазначає, що конституційні цінності визначають зміст конституційних принципів і норм, взаємопов'язані з установками та доктринальними орієнтирами інтерпретації (тлумачення) конституційного тексту, а взаємозв'язок конституціоналізму з конституційними цінностями зумовлює синтагму (сміслову єдність) конституції та конституційного порядку. Інституційні конституційні цінності містять у собі правові засоби реалізації соціальних цінностей: демократію, легітимність публічної влади, конституційну державність та народний суверенітет⁵⁸.

Суддя Конституційного Суду України М. Маркуш справедливо наголошує на тому, що «конституційні цінності – не тільки загальнотеоретична, доктринально-гносеологічна категорія філософії, але й категорія чинного права. Набуваючи конституційного статусу, соціальні цінності впорядковуються, вбудовуються в ієрархічну систему багаторівневих зв'язків і взаємозв'язків, підґрунтям якої є об'єктивно існуючий у державі правовий соціальний порядок у його соціокультурному контексті, який як система зв'язків прав і обов'язків, свободи і відповідальності є водночас і дійсним масштабom соціальних цінностей. Конституційна формалізація соціально-правових цінностей має своїм наслідком те, що фактичні аксіологічні конституційні відносини перебувають під впливом примусової сили норм конституції і не можуть розвиватися інакше як за допомогою корелюючої взаємодії із закріпленими у ній правилами. Як конституційно-правова категорія конституційні цінності – це еталон (мірило), якісна характеристика виявлення й оцінки правової моделі організації суспільних відносин, явищ, за допомогою якої визначаються тенденції розвитку конституційних відносин і обґрунтовуються конституційні стратегії вдосконалення законодавства у всіх сферах суспільного життя⁵⁹.

⁵⁸ Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні / Вісник Конституційного Суду України № 1/2010. С.111-120. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6283/1/Vksu_2010_1_27.pdf

⁵⁹ Маркуш М. Конституційні цінності як основоположні засади в кримінальному процесі України. Вісник Конституційного Суду України. 2013. № 6. С. 73–85.

Під конституційними цінностями розуміють «втлені в Основному Законі загальнонаціональні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності народу, визначальні потреби суспільства і держави»⁶⁰.

В науці можна виокремити різні точки зору щодо визначення поняття «конституційні цінності». Існуючі погляди щодо концептуалізації дефініції конституційних цінностей можна узагальнити за домінуючим критерієм у такі групи: 1) за формою втілення цінностей в конституції: ідеї, ідеали, стандарти, цілі, принципи (установки, настановлення); 2) за їх сутністю: «конституційовані публічні і приватні інтереси учасників конституційних правовідносин», які повинні сприяти реалізації справедливості, за їх особливу значущість для громадянина, суспільства та держави (не тільки в момент конституціоналізації, але й на більш тривалу перспективу). Усім конституційним цінностям притаманні такі ознаки: верховенство в системі правових цінностей, історичність, ієрархічність, легітимність, сконцентрованість, стабільність, оновленість змісту. Тільки у сумі цих ознак загальноприйняті соціальні об'єкти (цілі та установки) набувають статусу конституційних цінностей і виконують свої функціональні властивості (призначення) – вплив на всі елементи системи сучасного конституціоналізму⁶¹.

Із правової природи конституційних цінностей випливає, що вони утворюють системну єдність і знаходяться у певному ієрархічному підпорядкуванні. Підтвердженням цього є їх взаємопов'язаність з іншими системами.⁶²

На існуванні спільних цінностей європейських держав наголошується у преамбулі Статуту Ради Європи: «... підтверджуючи свою відданість

⁶⁰ Притика Д., Потьомкін А. Ювілей конституційного контролю // Закон і бізнес. — № 42 (1029) URL: http://zib.com.ua/ua/5666-yuviley_konstituciynogo_kontrolyu.html

⁶¹ Салей М.І. Характерні ознаки конституційних цінностей. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу НУ «ОЮА» «Правове життя сучасної України» 16–17 травня 2013 року. Одеса, 2013. Том 1. С.324–326.

⁶² Ройзман Г.Б. Понятие и юридическая природа конституционных ценностей. Вестник Челябинского государственного университета. Серия «Право». 2012. № 1 (255). С.18–25.

духовним та моральним цінностям, які є спільним надбанням їхніх народів і справжнім джерелом особистої свободи, політичної свободи та верховенства права, принципам, які становлять підвалини кожної справжньої демократії», та з урахуванням того, що «інтереси збереження та подальшого втілення в життя цих ідеалів... потребують більш тісного єднання між всіма європейськими країнами, які сповнені одними й тими ж ідеалами»⁶³. Згідно зі ст. 2 Консолідованої версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу основоположними цінностями Європейського Союзу визнаються повага людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага прав людини, включаючи повагу до прав меншин. Зазначені цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де переважають плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність прав чоловіка та жінки⁶⁴. У Статуті Венеціанської Комісії зазначається, що її діяльність спрямована на поширення фундаментальних цінностей – верховенства права, прав людини та демократії⁶⁵.

Головними цінностями у сучасній Європі є демократичні, в центрі яких перебуває людина. До основних правових цінностей, вироблених у рамках європейської правової традиції, відносять: повагу до людської гідності; фундаментальні права і свободи людини; свободу (волевиявлення, свободу слова, свободу ЗМІ); демократію; верховенство права; рівність усіх членів суспільства; плюралізм; відсутність дискримінації; толерантність тощо. Вони набули нормативного закріплення в основоположних нормативно-правових актах Ради Європи та Європейського Союзу⁶⁶.

Названі вище європейські цінності є основою системи цінностей в Україні. Так, у ст. 3 Конституції України міститься положення про те, що

⁶³ Статут Ради Європи (Лондон, 5 травня 1949 р.) URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_001

⁶⁴ Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union // Official Journal of European Union. 2008. Vol. 51 URL: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm>

⁶⁵ European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). Resolution RES (2002) 3 adopting the Revised Statute of the European Commission for Democracy Through Law. Strasbourg, 27 February 2002. CDL (2002) 27 (article 1) URL: [http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL\(2002\)027-e](http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL(2002)027-e)

⁶⁶ Жебровська К.А. Правові цінності у взаємодії правових систем : автореф. канд. юрид. Одеса, 2017. 20 с.

людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Ця вища цінність є загальною для всіх суб'єктів конституційного права, вона виконує інтегруючу функцію, об'єднуючи та спрямовуючи зусилля усіх учасників конституційно-правових відносин для досягнення головної мети – створення умов функціонування суспільства та держави, коли людина дійсно є єдиною «самоціллю» їх діяльності та розвитку.⁶⁷

Конституційні цінності систематизуються в Основному Законі держави і виступають як взаємообумовлені і взаємодоповнюючі один одного. На цій ціннісній основі базуються уся правова система, правозастосовна практика, а також взаємини між державою, суспільством і людиною. Система конституційних цінностей є основою для формулювання змісту конституційних норм. Вона має пірамідальну структуру, на вершині якої знаходиться людина, на наступному рівні – загальнолюдські, універсальні цінності (свобода, справедливість, рівність), що розгалужуються на три напрямки (права та свободи людини, конституційні засади функціонування у взаємодії громадянського суспільства та публічної влади) та формують власні спеціальні групи цінностей⁶⁸.

4. *Аксіологічно-функціональний механізм дії Конституції України.* *Конституційна аксіологія та практика Конституційного Суду України*

Аксіологічно-функціонального механізму Конституції України, передбачає внутрішній діалектичний взаємозв'язок між його частинами, характеризується різнонаправленістю та динамічністю з одночасним збереженням балансу конституційних цінностей у конкретних конституційних правовідносинах. У його складі доцільно виокремлювати:

⁶⁷ Бутусова Н.В. Социальное назначение конституции. Конституция как символ эпохи: в 2 т. / под ред. С. А. Авакьяна. Москва, 2004. Т. 1. С. 123–124.

⁶⁸ Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис.. ... канд. юрид наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

1) ціннісно-нормативну базу, що формує конституційно-аксіологічне поле;

2) інтелектуально-вольову основу, яка відображається у конституційній правосвідомості шляхом сприйняття відповідної конституційної моделі поведінки або відторгнення образу конституційної цінності, конформізм, заперечення її орієнтуючого впливу на діяння різних суб'єктів;

3) поведінково-динамічний компонент, що реалізується у конституційних правовідносинах у межах правотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності.

Крім того, аксіологічно-функціональний механізм Конституції України відбувається у кілька послідовних етапів: 1) конституціоналізація того чи іншого суспільного феномена, що являє собою конституційну цінність шляхом закріплення їх змісту в тексті конституційно-правових актів; 2) поширення інформації про аксіологічний зміст Конституції України, її окремих положень та визнання суб'єктом конституційно-правових відносин їх ціннісних властивостей, а також їх здатності чинити визначальний вплив на його поведінку, готовність їм наслідувати; 3) створення образу конституційних цінностей у правосвідомості учасника конституційних правовідносин, визначення їх місця в ієрархії його власних аксіологічних установок, тобто аксіологізація конституційної правосвідомості; 4) прийняття суб'єктами конкретних рішень та здійснення дій у сфері реалізації Конституції України (дотримання, виконання, використання конституційних приписів), що зумовлюються тими чи іншими конституційними цінностями; 5) формування конституційного правопорядку внаслідок активної дії конституційних цінностей у правотворчій, правозастосовній та правоохоронній діяльності⁶⁹.

Конституційна аксіологія та практика Конституційного Суду України

Конституційний Суд України реалізує аксіологічний вимір Конституції України, розширюючи нормативні вимоги та виходячи із самої природи та

⁶⁹ Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

призначення конституційних норм. Так, у рішенні від 12.06.2007 № 2-рп/2007 ним констатується, що «порівняльний аналіз зазначених конституційних засад і положень Закону, які оспорюються у конституційному поданні, дає підстави вважати, що ці норми жодною мірою не порушують конституційні цінності, оскільки заборони прав, зменшення їх обсягу, встановлення нездоланих перешкод для реалізації громадянами права на свободу утворення і діяльності політичних партій не відбулося, тобто критеріями конституційності, що втілюють дух Основного Закону держави, називаються конституційні цінності»⁷⁰.

Як вірно зазначає М. Савчин, «конституційні цінності у своїй сукупності стають критерієм для забезпечення конституційності у діяльності органів конституційної юстиції на основі поєднання природно-правового та позитивістського підходів. Тому конституційні цінності у діяльності конституційної юстиції мають певну ієрархію»⁷¹.

Виходячи з аналізу практики Конституційного Суду України та положень чинного законодавства України, варто відмітити відсутність як легальної, так і каузальної ієрархії конституційних цінностей, що спричиняє виникнення конституційно-правових спорів та необхідність тлумачення конституційних норм.⁷²

Першою формою реалізації конституційних цінностей під час здійснення повноважень Конституційним Судом України є конституційна діагностика, що дозволяє за допомогою аксіологічного підходу виявити недоліки не тільки у різних нормативно-правових актах, але й у самій Конституції України та механізмові конституційного самозахисту⁷³.

Друга форма аксіологічного напрямку діяльності Конституційного Суду України є логічним продовженням конституційної діагностики та полягає в

⁷⁰ Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2007 р. № 5-рп/2007 справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності. Офіційний вісник України. 2007. № 48. Ст. 1991.

⁷¹ Савчин М.В. Децентралізація влади і територіальна цілісність у світлі конституційних цінностей. Дзеркало тижня. 2015. № 26. С. 2.

⁷² Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

⁷³ Литвиненко А. Реалізація Конституції України. Право України. 1999. № 7. С. 57.

утвердженні конституційних цінностей шляхом конкретизації формулювання їх змісту. Еволюційний процес генерування конституційних цінностей відбувається шляхом обґрунтування у практиці Конституційного Суду України формально не зафіксованих у Конституції України цінностей. Викладене дозволяє зробити висновок, що між конституційною юстицією та конституційною аксіологією існує діалектичний взаємозв'язок. Він має прояв у формах реалізації конституційних цінностей під час здійснення повноважень Конституційним Судом України, до яких належить конституційна діагностика; генерування конституційних цінностей; формування вихідних засад їх використання органами законодавчої, виконавчої та судової гілок влади; захист та поновлення цінностей, охоронюваних Конституцією України. Зворотній вплив конституційної аксіології на діяльність органу конституційної юрисдикції полягає у створенні орієнтаційно-інформаційної основи та методологічного інструментарію вирішення конституційно-правових спорів, застосування яких перетворює конституційну дійсність та поновлює конституційний правопорядок⁷⁴.

Практичне завдання:

1. Гуртуючись на положеннях Конституції України пояснить системні взаємозв'язки та взаємодію загальнолюдських та політико-правових цінностей, що отримали конституційно-правове закріплення. Обґрунтуйте якою ви бачите ієрархію конституційних цінностей.
2. На прикладі рішення Європейського Суду з прав людини або Верховного Суду продемонструйте як ви розумієте вплив конституційної аксіології на здійснення правосуддя.

Самостійне науково-дослідне завдання:

⁷⁴ Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис.. ... канд. юрид наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017. – 215 с.

1. Визначити та обґрунтувати, які цінності складають конституційні засади, дослідження обраного вами предмету наукового аналізу (виконується письмово, обсяг від 2 до 3 тис. знаків з пробілами).
2. На прикладі рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду, Європейського суду прав людини розкрити питання забезпечення балансу між конкуруючими загальнолюдськими та політико-правовими цінностями, якими аргументами судові органи обґрунтовували свою правову позицію (виконується письмово, обсяг від 2 до 3 тис. знаків з пробілами).
3. Написати есе та аргументувати свою позицію на обрану тему: «Плюралізм як конституційна цінність в Україні: фактичний та юридичний стан»; «Ієрархія конституційних цінностей та забезпечення балансу інтересів»; «Конституційні цінності в практиці Конституційного Суду України».

ТЕМА 3. КОНСТИТУЦІЙНА ІНЖЕНЕРІЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИКА

Мета: оволодіти знаннями щодо категорій «конституційна інженерія», «виборча інженерія» та їх теоретичної та практичної ролі; пояснювати та інтерпретувати проблематику конституційного проектування; формувати інтегральне розуміння закономірностей та тенденцій розвитку сучасної конституційної інженерії; оволодіти навичками практичного застосування соціоінженерного підходу до правової сфери; розкривати та застосовувати міждисциплінарні знання та їх застосування у конституційно-правових дослідженнях.

Питання:

1. Конституційна інженерія: теоретико-методологічні засади
2. Конституційна реформа як прояв конституційної інженерії
3. Інституційний дизайн та конституційні моделі
4. Конституційна інженерія та виборчі системи

Теоретичний мінімум

1. Конституційна інженерія: теоретико-методологічні засади

«Конституційна інженерія», «конституційне проектування», «інституціональний дизайн» – ці поняття стрімко впливають у термінологічний апарат юридичної науки, стаючи інноваційними маркерами її когнітивного пошуку. Методологічний принцип уніфікації наукового понятійного інструментарію вимагає комплексного дослідження категорії «виборча інженерія» з метою обґрунтування застосування технічного за природою поняття у конституційно-правовій матерії та його життєздатності з-поміж інших. Термін «інженерія» походить від французького «*ingenierie*», що увійшло в українську мову через російську – «инженерия» або польську – «*inżynieria*». Він, своєю чергою, є похідним від старофранцузького терміну «*engigneor*», що означає конструктор військових машин. Англійські слова «*engineering*» та «*engineer*», хоча і подібні за звучанням, мають інше походження. Більше того, вони походять не від слова «*engine*» (машина), як

можна було б припустити, а від латинського терміна «ingeniosus» - освічена, талановита людина⁷⁵.

За тлумачним словником за редакцією С. Ожегова та Н. Шведової, етимологічно слово «інженерія» далеке від соціальних та політико-правових процесів і безпосередньо відноситься до технічних наук та природознавства. Воно визначається як: 1) творча технічна діяльність; 2) конструювання нових, не існуючих в природі органічних одиниць⁷⁶.

Залишаючи умовними константами такі елементи визначення «інженерія» як «...діяльність ... з конструювання ... нових одиниць», спробуємо додати визначальних епітетів: «соціальна», «політична», «конституційна», «електоральна», «виборча», які привнесуть нового сенсу, значеннєвого відтінку та розширять спектр застосування категорії «інженерія»⁷⁷.

Американський дослідник Дж. Сарторі виділяє окремий науковий напрям «конституційна інженерія», який розглядає конституцію як структуру, що планується та створюється на основі стимулів. За допомогою методів конституційної інженерії вирішуються завдання трансформації політико-правової системи, вони забезпечують еволюційне та поступове перетворення існуючих конституційних інститутів. Конституційне проектування може бути ефективно працюючим інструментом для створення нового конституційного порядку, якщо воно ґрунтується на конструктивному підході до модифікації існуючих конституційних інститутів⁷⁸.

Конституційна інженерія, яка також називається конституційним дизайном, процес, за допомогою якого політичні суб'єкти розробляють вищий закон, який зазвичай – але не завжди – зазначений у офіційному письмовому

⁷⁵ Выборча инженерия в Украине : монография / М. В. Афанасьева.— Одеса : Юридична література, 2014. — 384 с.

⁷⁶ Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка : 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — [4-е изд., доп.] — М. : ИТИ Технологии, 2003. — 944 с

⁷⁷ Выборча инженерия в Украине : монография / М. В. Афанасьева.— Одеса : Юридична література, 2014. — 384 с.

⁷⁸ Сарторі Джованні. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів : [пер. з 2-го англ. вид.] / Джованні Сарторі. — К. : АртЕк, 2001. — 211 с.

документі та позначений конституцією. Конституційна інженерія повинна вирішувати певні основні питання організації та процесу⁷⁹. Вони включають визначення того, хто має бути залучений, коли це відбувається, і як діяти повинні діяти у формулюванні, обговоренні та схваленні тексту.

2. Конституційна реформа як прояв конституційної інженерії

Прийняття конституції відбувається на певних етапах, деякі з яких нагадують звичайний законодавчий процес, знайомий багатьом авторам у встановлених демократіях. Схематичне оформлення цих етапів може включати, у послідовному порядку, мобілізацію інтересів (та проти інтересів), складання проекту, консультації, обговорення, прийняття та ратифікацію. Ці різні етапи взаємодіють з можливими акторами, які можуть заповнити ролі, щоб створити матрицю варіантів для дизайнерів⁸⁰.

Наприклад, конституція Афганістану 2004 року була розроблена у відносній таємниці комісією з іноземними радниками, а потім надіслана до канцелярії президента перед обговоренням та прийняттям на конституційній асамблеї. У цій моделі, яка виглядає відносно поширеною, кожен етап є потенційно наслідковим, хоча цілком ймовірно, що інерційні сили та сила визначення порядку денного розподіляють непропорційний вплив на акторів, залучених на ранніх етапах. Тим не менш, цілком можливо, що актори на ранніх стадіях передбачають уподобання та потреби акторів на пізніх етапах, таким чином пом'якшуючи будь-які наслідки. Затвердження шляхом референдуму, наприклад, є запобіжником, який може перешкоджати керівникам на більш ранніх етапах, які визнають, що їх документ в кінцевому підсумку повинен отримати схвалення громадськості⁸¹.

Мабуть, найважливіша змінна складова у формуванні конституції пов'язана з тим, якими є учасники процесу. Актори, які беруть участь у

⁷⁹ Ковбан А. В. Витоки сучасної конституційної інженерії. Правова держава №30. 2018 С. 74-77

⁸⁰ Конституційна інженерія. Політологія. 22 черв, 2020
URL:<https://delhipages.live/uk/%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/constitutional-engineering>

⁸¹ Конституційна інженерія. Політологія. 22 черв, 2020
URL:<https://delhipages.live/uk/%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/constitutional-engineering>

складанні конституцій, можуть включати експертні комісії, законодавчі органи чи комітети, виконавчу владу, судову систему, національні конференції, експертні круглі столи, перехідні законодавчі органи, спеціально обрані установчі збори, групи інтересів та неурядові організації, іноземних радників та саму громадськість. Залучення громадськості стало предметом особливої уваги в останні роки і заохочується науковцями, урядами та міжнародними організаціями. Але не всі конституції стосуються громадськості, а деякі розробляються обмеженим колом керівників за закритими дверима. Безумовно, центральним виміром є ступінь участі громадськості. Оскільки Конституція є найвищим рівнем правотворчості та забезпечує основу для всіх законотворчих процесів, вона вимагає максимально можливого рівня легітимації в демократичній теорії. В ідеальному світі можна побажати загальної згоди щодо правил суспільства, стандарту, який, очевидно, непрактичний. Вважається, що більш високий рівень участі обмежує прийняття небажаних інституцій та захищає потенційних меншин у демократичних процесах, які встановлені⁸².

Таким чином, участь легітимує та обмежує, замінюючи всеохоплюючі процеси загальною згодою. Участь громадськості у конституційному оформленні часто має форму референдуму щодо остаточного документа в цілому. Наявні дані свідчать про значну тенденцію, починаючи з початку 20-го століття, щодо прагнення громадськості ратифікувати проекти конституцій. Затвердження шляхом референдуму може бути все більш популярним способом залучення громадськості, але він явно обмежений, оскільки передбачає лише голосування «за» чи «ні» за пакет положень.

Принаймні з Другої світової війни проте участь громадськості у конституційному дизайні стала більш прямою та проникнула глибше у цей процес. Одним із загальних підходів є залучення громадськості до відбору тих, хто розроблятиме або обговорюватиме аспекти проекту. Представницькою

групою можуть бути установчі збори, обрані спеціально для цієї мети, або звичайний законодавчий орган, який бере на себе проект на додаток до інших обов'язків. Деякі конституційні процеси експериментували з методами прямої демократії знизу вгору, такими як громадянська ініціатива, в якій ідеї можуть впливати з боку громадянського суспільства ⁸³.

Ще один спосіб участі передбачає прямі консультації з громадськістю або представницькими групами на різних етапах, які можуть мати місце до, під час або після складання початкового тексту. Етап підготовки проекту, здається, є особливо вирішальним, враховуючи наслідки інерції на пізніх стадіях процесу, але він також, ймовірно, буде найменш залученим до участі, враховуючи труднощі написання комітетом, а тим більше написання громадськістю. Дійсно, у деяких відомих випадках громадськість виключається з процесу складання проекту та взагалі не консультується. Звичайно, актори можуть бути і зовнішніми. Крайнім випадком є «окупаційна конституція», документ, складений, коли країна знаходиться під контролем іноземної військової держави. Зазвичай вважається, що такі конституції мають меншу участь з боку місцевих суб'єктів і, отже, є менш легітимними. Деякі вчені вважають, що залучення міжнародних організацій створює перешкоди для запровадження конституції на місцевому рівні, оскільки суб'єкти стратегічно погоджуватимуться з умовами, яких вони не мають наміру виконувати, просто щоб усунути зовнішній нагляд.⁸⁴ Зовнішній вплив, однак, не повинен бути таким кричущим, як у випадку з окупаційними конституціями. Конституційний проект часто залучає міжнародних радників та інтереси, будь то донори, кредитори, зацікавлені держави чи Організація Об'єднаних Націй. Перспектива майбутнього членства в Європейському Союзі, наприклад, змусила деякі країни Східної Європи внести зміни до своїх

⁸³ Конституційна інженерія. Політологія. 22 черв, 2020
URL:<https://delhipages.live/uk/%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/constitutional-engineering>

⁸⁴ Конституційна інженерія. Політологія. 22 черв, 2020
URL:<https://delhipages.live/uk/%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/constitutional-engineering>

проектів конституцій на вимогу Ради Європи. Багато звітів про іноземні запозичення вказують на вирішальну роль впливових консультантів.

Прийняття конституції часто робиться в кризові моменти, коли держави найбільше піддаються прийняттю іноземних моделей та пропозицій, а вчені вже давно відзначають високий ступінь подібності між документами. Існують потенційно наслідкові аспекти процесу конституційної інженерії, крім ідентичності залучених суб'єктів. Серед цих аспектів – обставини, які спочатку призводять до прийняття конституції. Загальноприйнятною є думка, що прийняття конституцій взагалі збігається з якоюсь катастрофічною подією, такою як війна, переворот, економічна криза чи революція. Насправді, деякі дані свідчать про те, що, хоча кризи часто передують конституційній реформі, кількість конституцій, розроблених у некризових ситуаціях, ймовірно, недооцінюється⁸⁵.

Процес також може змінюватися з точки зору часу. В одному крайньому випадку, секретний процес, який призвів до конституції М'янми (Бірма) 2008 року, тривав 17 років. З іншого боку, невелика група американських бюрократів, які працювали на окупаційну владу, розробили базову форму Конституція Японії 1947 р. за трохи більше тижня, а весь процес, включаючи вибори, законодавчі обговорення та схвалення імператором, зайняв лише вісім місяців. Обидва ці випадки є виключеннями. В середньому на складання конституції йде близько 16 місяців. Несподівано, здається, що у недемократичних країнах відбуваються конституційні процеси, що передбачають або дуже короткий, або дуже тривалий час. Швидкі процеси не дають достатньо часу для мобілізації громадськості та громадянського суспільства, тоді як розширені процеси навряд чи утримують увагу суспільства протягом тривалого часу.⁸⁶

⁸⁵ Конституційна інженерія. Політологія. 22 черв, 2020
URL:<https://delhipages.live/uk/%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/constitutional-engineering>

⁸⁶ Конституційна інженерія. Політологія. 22 черв, 2020
URL:<https://delhipages.live/uk/%D1%80%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/constitutional-engineering>

3. *Інституційний дизайн та конституційні моделі*

Інституційний дизайн – конструювання та проектування інститутів політичної демократії в сучасних державах на основі політичних знань та політичного досвіду демократичних суспільств (найбільш характерне для США). З точки зору інституційного дизайну політична наука постає як специфічне політичне підприємництво, пов'язане з розбудовою політичних інститутів, розглядається як наука інженерно-технологічного типу. Як взірць інженерно-політичного підходу до політики інституційний дизайн розглядає розбудову американської демократії та діяльність її «батьків-засновників» щодо розробки конституції⁸⁷.

Інституційний дизайн як новітній дослідницький напрямок виник внаслідок активізації й продуктивного використання мікроекономічного аналізу в політології, зокрема методологічного індивідуалізму та моделі раціонального вибору. Останнє виходить з того, що поведінка людей є раціональною, якщо всі вони діють у рамках даних ресурсів з метою максимального забезпечення власної користі. Методологічний індивідуалізм, на відміну від теорії політичного ринку, обмежує застосування моделі раціонального вибору аналізом індивідуальної поведінки і пояснює соціальну діяльність лише індивідуальними мотиваціями. Кваліфікуючи групову дію як ірраціональну, інституційний дизайн розглядає як дійсно наукове розуміння суспільних явищ з позиції мотивів індивідуальної поведінки та їхньої раціонально-егоїстичної природи. Саме завдяки цьому, на думку представників теорії інституційного дизайну, у США було спроектовано найбільш успішний і оптимальний варіант конституції й політичної системи. Оволодіння методологією інституційного дизайну має важливе значення для суспільств, котрі перебувають на етапі творення демократичної державності, становлення нових політичних і соціальних інститутів⁸⁸.

⁸⁷ Юрій М.Ф. Політологія. Київ: Дакор, 2006.
URL:https://www.ebk.net.ua/Book/political_science/s_z_p/part4/446.htm

⁸⁸ Юрій М.Ф. Політологія. Київ: Дакор, 2006. URL:
https://www.ebk.net.ua/Book/political_science/s_z_p/part4/446.htm

Конструювання інститутів неможливе без змін і модернізації в самому державному апараті. За великим рахунком, інституційний дизайн держави визначається виходячи з трьох найбільш істотних принципів – форми правління, територіальної організації та способу прийняття рішення або організації політичної системи.

На зміни в системі державного управління впливають як екзогенні, так і ендогенні фактори. Екзогенні чинники включають відносини громадян до держави, її здатності виконувати доручені суспільством функції і надавати необхідні послуги. Ендогенні фактори пов'язані з інтересами політичної еліти, що впливають із статусного протиборства різних груп правлячого класу, і погрозами збереження влади через можливе зростання невдоволення громадян нездатністю держави виконувати свої завдання, а також загостренням проблеми падіння виконавчої дисципліни державного апарату. Таким чином, ефективність змін в інституціональному дизайні залежить від таких причин: від того, наскільки вдало розроблена і грамотно, з точки зору управління, реалізована програма перетворень, від послідовності цілеспрямованих дій владних структур, від реакції соціального середовища, на яку розраховані інституційні новації, її підтримки або відторгнення при впровадженні нових інститутів. При аналізі впливу глобальних і міжнародних політичних інститутів і структур на зміни, що відбуваються на рівні національних держав, виділяють чотири типи дослідницьких проблем: еволюція інститутів глобальної політики і культури; взаємозв'язок з соціально-культурними та економічними змінами на рівні національних держав; взаємозв'язок політик і структур національних держав з «внутрішніми» соціальними і економічними характеристиками, а також проблема «розстикування» цих політик і структур з дійсною порядком денним національних урядів⁸⁹.

Інституційний ефект глобалізації проявляється насамперед у використанні медіа- та веб-просторів в якості можливості для мільйонів

⁸⁹ И.Ф. Девятко Институциональная эволюция и институциональный дизайн в эпоху глобализации: методологический аспект исследования https://www.isras.ru/index.php?page_id=884&printmode

індивідів самостійно самопрезентувати себе і висловлювати свої інтереси. На сформовані інституційні механізми використання символів у визначенні групових ідентичностей та відмінностей вплинули процеси детериторіалізації соціальної взаємодії⁹⁰.

4. Конституційна інженерія та виборчі системи

Процес пізнання феномена конституційної та виборчої інженерії перебуває на етапі узагальнення результатів наукових досліджень та емпіричних даних, а використання понять «конституційна інженерія», «виборча інженерія» у конституційному праві залишається дискусійним, але необхідність їх однакового теоретичного розуміння є очевидною.

Виборча інженерія – це цілеспрямована, раціональна, науково та прагматично обґрунтована діяльність із конституційно-правового конструювання виборчої системи та правових технологій виборчого процесу з метою отримання заданого політико-правового результату⁹¹.

Різноманіття теоретико-методологічних напрямів, завдяки яким сформувалася науково-практична парадигма виборчої інженерії, можна звести до двох принципово протилежних підходів пізнання виборчої інженерії – об'єктного та суб'єктного. Об'єктний теоретико-методологічний підхід ґрунтується на уявленні, що політико-правова реальність є системною та детермінованою і може бути зрозумілою та перетвореною. Суб'єктний теоретико-методологічний підхід зосереджується на варіативності розвитку та на можливості суб'єкта поводитися ініціативно – робити власний вибір, вносити заплановані зміни у виборчу систему та прагматично конструювати технології виборчого процесу відповідно до суб'єктивно заданих політикоправових цілей⁹².

⁹⁰ И.Ф. Девятко Институциональная эволюция и институциональный дизайн в эпоху глобализации: методологический аспект исследования URL: https://www.isras.ru/index.php?page_id=884&printmode

⁹¹ Афанасьева М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія.— Одеса : Юридична література, 2014. — 384 с

⁹² Афанасьева М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія.— Одеса : Юридична література, 2014. — 384с

Застосування соціоінженерного підходу до пізнання та перетворення політико-правової сфери дозволяє з'ясувати мотивацію та причинно-наслідкові зв'язки дій суб'єктів виборчої інженерії, ставити політико-правові завдання та знаходити оптимальні правові засоби їх вирішення, дозволяє реалізувати конструктивно-прагматичну функцію, підвищити стабільність та ефективність впливу виборчого законодавства на правовідносини. Соціоінженерний підхід розкриває конституційно-правове конструювання виборчої системи та процесу як акт науково-прагматичної діяльності, якої засновано на певній системі цілей, концептуальних ідей, спрямовано на ідеальне передбачення результатів перетворення об'єктивної політико-правової дійсності та надання їй бажаних властивостей; пов'язано з визначенням системи правових інструментів та конструюванням правових технологій її здійснення, а також з оцінкою отриманого політико-правового результату⁹³.

Дослідження виборчої інженерії як діяльності з конституційно-правового конструювання виборчої системи та технологій виборчого процесу розкриває її структуру через такі складові: суб'єкт (учасники) діяльності – суб'єктом виборчої інженерії є парламент – Верховна Рада України як орган публічної влади, наділений компетенцією щодо прийняття нормативно-правових актів, що визначають сутнісні характеристики виборчої системи та регламентують виборчий процес; учасниками – суб'єкти законодавчої ініціативи у Верховній Раді України, Центральна виборча комісія, комітети Верховної Ради України, робочі групи, експерти, наукові установи, інститути громадянського суспільства, міжнародні організації, а також неофіційні учасники, так звані групи інтересів, які зацікавлені у певному законодавчому рішенні і бажають втілення своїх інтересів у створюваних нормативно-правових актах; об'єкт діяльності – виборча система та процес, їх сутнісні елементи та технології, вплив на які визначає результат виборів: технології

⁹³ Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія. — Одеса : Юридична література, 2014. — 384 с

балотування кандидатів на виборну посаду, голосування виборців, підрахунку голосів та встановлення результатів виборів уповноваженими органами, а також суб'єкту, часову та просторову складові; вплив суб'єкта діяльності на об'єкт, що формує технологічну сторону виборчої інженерії яка, у свою чергу, утворюється з телеологічної («ціль»), конструктивної («засіб»), прогностичної та результативної («результат») складових⁹⁴.

Технологію виборчої інженерії утворюють телеологічна, конструктивна, прогностична та результативна складові. Тісний логічний і функціональний взаємозв'язок цих структурних елементів дозволяє відійти від споглядальності наукового аналізу виборчої інженерії та отримати знання, що мають прикладне значення. Для успішної реалізації телеологічної та конструктивної складових технологічної сторони виборчої інженерії важливо забезпечити чіткість у формулюванні конституційно правової мети, що адекватно відбиває об'єктивні закономірності суспільнополітичного розвитку; відповідність цілей пануючій у суспільстві конституційній правосвідомості; адекватність обраних правових засобів конституційній меті. Для прогностичної та результативної складових виборчої інженерії важливим є забезпечення ефективності сконструйованих на конституційно-правовому рівні виборчої системи та процесу у досягненні бажаного політико-правового результату, оперативність внесення коригувань у разі їх низької результативності, а також дієвість зворотного зв'язку, який забезпечується правовим моніторингом за впливом виборчого законодавства на політико-правові відносини⁹⁵.

На етапі конституційно-правового конструювання за наявності множинності правових засобів (інструментів та технологій) досягнення політико-правових цілей у виборчій сфері обираються саме ті з них, які, на думку суб'єкта виборчої інженерії, є найбільш доцільними та ефективними. Тракткування правової технології, що мають місце в юридичній науці, фактично ототожнюють її з процесом, що позбавляє дефініцію самостійного

⁹⁴ Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія.— Одеса : Юридична література, 2014. — 384с

⁹⁵ Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія.— Одеса : Юридична література, 2014. — 384с

наукового значення. Правова технологія дає відповідь на запитання «як», «яким чином» діє суб'єкт, в який спосіб він впливає на об'єкт для досягнення визначеної мети. Вона передбачає законодавче закріплення такої сукупності правових інструментів, яка раціоналізує, оптимізує діяльність, включаючи до неї лише ті інструменти, які є найбільш ефективними у досягненні поставленої мети і є запорукою якості правового результату. Традиційно у вітчизняній науці застосовується поняття «ефективність законодавства» як максимально широка категорія, яка до того ж відрізняється різноманітністю підходів до її розуміння. Натомість європейська правова думка використовує дещо інше поняття «оцінка законодавчого впливу» або «аналіз регулюючого впливу», у межах яких ефективність розглядається лише як один із критеріїв⁹⁶. У контексті виборчої інженерії поняття оцінки ефективності законодавчого впливу на політико-правові відносини більш повно розкриває її сутність, оскільки надає відповідь на запитання, чи забезпечує обраний правовий засіб очікуваний політико-правовий результат⁹⁷.

Розвиток конституційної науки та практики потребує нових підходів до осмислення проблеми оцінки ефективності впливу виборчого законодавства на правові відносини. У контексті виборчої інженерії запропоновано застосовувати телеологічний та технологічний критерії оцінки ефективності впливу виборчого законодавства на політико-правові відносини, згідно з якими положення виборчих нормативно-правових актів відповідають вимозі ефективності лише тоді, коли технологічно забезпечують максимальну міру політичної свободи громадян і коли результатом їх дії є легально та легітимно сформований виборчий орган публічної влади⁹⁸.

⁹⁶ Мадер Л. Оценка законов: европейский опыт. Опыт Швейцарии / Л. Мадер // Материалы Международного семинара [«Оценка законов и эффективности их принятия»] (Рязань, 16–17 дек. 2002 г.). — М., 2003. — URL: <http://www.consultant.ru/law/review/lawmaking/material/#7>.

⁹⁷ Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія. - Одеса : Юридична література, 2014. — 384 с

⁹⁸ Афанасьєва М.В. Телеологічний та технологічний критерії ефективності виборчого законодавства. Вісник Центральної виборчої комісії. 2 (19). 2010. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/646/Afanaseva%20Teleologichiy%20ta%20tehnologichniy%20kriterii%20vyborchogo%20zakonodavstv.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Перспективну оцінку законодавчого впливу на виборчі правовідносини доцільно здійснювати, зокрема, за допомогою імітаційного моделювання – метод апробації законодавчих новацій в експериментальному режимі, що дозволяє змодельовати їх виконання за участю представників адресатів законодавчих приписів, за результатами якого у проекті закону виявляються недороблення, включаючи незрозумілі схеми співробітництва та розподілу відповідальності. Всебічну ретроспективну оцінку ефективності законодавчого впливу можна отримати шляхом спеціально організованого, систематичного спостереження, оцінки стану та динаміки діючого виборчого законодавства, тобто шляхом правового моніторингу, який має стати самостійним напрямом державної діяльності. Із цією метою необхідним є прийняття спеціального нормативно-правового щодо моніторингу законодавства України та практики його застосування⁹⁹.

У вітчизняному конституційному праві майже аксіоматичним стало твердження про те, що «виборча система» розкривається в широкому та вузькому сенсі, хоча аналіз наукових точок зору свідчить про відсутність серед науковців єдності щодо визначення цього політико-правового явища. Виборча система *sensu lato* здебільшого ототожнюється із конституційно-правовим інститутом виборів, об'єктивним виборчим правом чи виборчим процесом, тобто не розкриваються особливості цього явища, у свою чергу, *sensu stricto* цього поняття є занадто усіченим та зводиться до методу підрахунку голосів, що також є необґрунтованим із точки зору системного підходу¹⁰⁰.

На основі критичного аналізу існуючих визначень категорії «виборча система» розкривається як конституційно-правовий інститут, який забезпечує реалізацію виборчих прав громадян, формування владних виборних органів та певний тип організації публічної влади через сукупність відносно самостійних, але взаємообумовлених та взаємодіючих у межах виборчого процесу правових технологій балотування кандидатів на виборні посади,

⁹⁹ Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія.— Одеса : Юридична література, 2014. — 384 с

¹⁰⁰ Афанасьєва М. В. Виборча система: поняття та сучасне розуміння. Юридичний вісник 2012. 1
URL:<http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/653>

голосування виборців, встановлення результату виборів. Статику, стабільність та непорушність демократичних основ виборчої системи забезпечує виборче право, а динаміку реалізації правових технологій, що входять до складу виборчої системи, – виборчий процес¹⁰¹.

Конституційно-правове конструювання виборчої системи є одним із ключових, визначальних питань національного конституційного законодавства. Здійснювати цю діяльність слід, керуючись критеріями легальності, легітимності, телеологічності та технологічності.

Критерій легальності передбачає відповідність виборчої системи загальним принципам конституціоналізму, принципам виборчого права, визнаним міжнародно-правовим виборчим стандартам та нормам Конституції України. За критерієм легітимності виборча система конструюється з точки зору інтересів суспільства та окремого виборця і має прагнути до максимізації впливу виборців на політичну сферу. А телеологічним критерієм виборча система має бути оптимальною, адекватною конкретним соціально-політичним умовам та ефективною у досягненні поставлених політико-правових цілей. За критерієм технологічності виборча система має конструюватися за принципом процесуальної економії та інтенсивності технологій виборчої системи, що забезпечується їх стандартизацією, уніфікацією¹⁰².

У сучасних українських реаліях виборча інженерія нерідко використовується для досягнення суб'єктивістських неправових політичних цілей, наслідком якої є соціально-негативний результат, і це не лише шкода, завдана правам та законним інтересам інших суб'єктів, це також спотворення конституційних політико-правових принципів, небезпека руйнації політичної системи, загроза стабільності конституційного ладу. Зловживання правом у межах виборчої інженерії має прояв як зловживання повноваженнями владного характеру. Воно має характер діяння, що формально не виходить за

¹⁰¹ Афанасьєва М.В. Поняття «виборча система»: вітчизняний та зарубіжний досвід. Митна справа №2(80)'2012, частина 2, книга 2. <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/637>

¹⁰² Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія.. Одеса : Юридична література, 2014. — 384 с.

рамки публічної компетенції посадової особи або органу влади, але суперечить цілям та цінностям конституційного правопорядку. Мова йде про зловживання у процесі прийняття виборчого законодавства, яке може мати прояв у формальному та змістовному аспектах: зловживання правом на прийняття актів виборчого законодавства та цілеспрямоване закріплення в законодавчих положеннях дефектних з телеологічної та технологічної точки зору правил поведінки, які стають підґрунтям для зловживання суб'єктивним пасивним чи активним виборчим правом¹⁰³.

Практичне завдання:

1. Провести дискусію на тему обов'язковості голосування громадян на виборах та референдумах. Навести аргументи «за» та «проти», обґрунтувати власну позицію.
2. Провести дискусію на тему надання права голосувати на місцевих виборах іноземцям та особам без громадянства, які постійно проживають в Україні більш ніж п'ять років, врахувати практику європейських країн. Навести аргументи «за» та «проти», обґрунтувати власну позицію.

Самостійне науково-дослідне завдання:

1. Написати есе та аргументувати свою позицію щодо одного з тверджень: «Демократія це не влада більшості, а захист меншості» (Альбер Камю); «Люди, які обирають корумпованих політиків, самозванців, злодіїв і зрадників, не є жертвами вони – співучасники» (Джордж Орвелл).
2. Проаналізувати Пояснювальну записку до проекту Виборчого кодексу України відокремити телеологічну складову (конституційно-правову мету прийняття).

¹⁰³ Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія.. Одеса : Юридична література, 2014. — 384 с.

ТЕМА 4. КОНСТИТУЦІЙНА КОНФЛІКТОЛОГІЯ ТА КОНСТИТУЦІЙНІ КОНФЛІКТИ В УКРАЇНІ

Мета: оволодіти знаннями щодо категорій «конституційна конфліктологія», «конституційні конфлікти» та їх теоретичної та практичної ролі; пояснювати та інтерпретувати проблематику конституційної конфліктології; формувати інтегральне розуміння закономірностей та тенденцій розвитку конституційної конфліктології в Україні; оволодіти навичками практичного застосування методології діагностики конституційних конфліктів.

Питання:

1. Конституційна конфліктологія як наука про конституційний конфлікт
2. Феномен конституційного конфлікту
3. Конституційний конфліктний процес.
4. Основи конституційно-конфліктної діагностики

Теоретичний мінімум

1. Конституційна конфліктологія як наука про конституційний конфлікт

Конфліктологія як така являє собою інтегроване знання декількох наук і тому має право розглядати конституційну конфліктологію як підсистему своєї галузі – юридичної конфліктології. У той же час і юридична конфліктологія за своїм предметом може претендувати на місце у загальній теорії держави та права, оскільки розкриває деякі закономірності їх розвитку і функціонування. Наведене підкреслює інтегрованість соціальних наук і попереджає від абстрагування, зосередження досліджень різних соціальних інституцій та явищ тільки в рамках однієї науки, незважаючи на досягнення інших наук у даній сфері¹⁰⁴.

Конституційна конфліктність не може досліджуватися без знань про закономірності розвитку держави і права, що їх вивчає загальна теорія держави і права, без знань про соціальний конфлікт, що їх дає загальна конфліктологія, без здобутків політичної науки, до надбань якої належать знання про функціонування політичної системи та її суб'єктів, без соціології, що збагатить дослідження конституційної конфліктності виробленими в

¹⁰⁴ Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2008. — 240 с.

рамках своєї теорії знаннями про суспільство і методи дослідження його інституцій.¹⁰⁵

Інструментарний характер конфліктології дозволяє поглибити знання у сфері конституційного права, оскільки при дослідженні конституційно-правових інститутів неодмінно доведеться зіткнутися з конфліктами між ними. Крім того, інструментарні конфліктологічні знання можуть сприяти поліпшенню правового регулювання у сфері конституційно-правових відносин. За підрахунками І. Ващенка, «у науковому становленні конфліктології використовуються знання про конфлікт, що накопичені одинадцятьма науками»¹⁰⁶. Це підтверджує думку В. Речицького про те, що «будь-який серйозний політичний феномен корисно вивчати силами відразу декількох наук».¹⁰⁷

Конфліктологія, безумовно, належить до групи соціально-гуманітарних наук і межує з юриспруденцією. Їх поєднують, насамперед, генетично-конфліктна природа юридичних фактів, що становлять буттєві проблеми правової науки, та шляхи виявлення та розв'язання суперечностей, які вже одержали статус юридичного конфлікту. Соціальні конфлікти, як правило, характеризуються наявністю певних правових аспектів; багато конфліктних ситуацій виникає і має перебіг у сфері правовідносин, які об'єктивно породжуються юридичними ситуаціями, а потім мають бути вирішені саме юридичними засобами. Саме така мотивація стала приводом для виникнення і становлення нової комплексної наукової дисципліни теоретико-прикладного характеру – юридичної конфліктології, яку автори відносять до спеціальних конфліктологічних теорій та визначають сутність її предмета як проблеми конфліктної взаємодії між суб'єктами правовідносин чи проблемами конфлікту у правовій галузі.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2008. — 240 с.

¹⁰⁶ Ващенко І. В. Загальні проблеми викладання конфліктології // Психологія: Зб. наук. пр. / НПУ ім. М. П. Драгоманова. — 2002. — Вип. 15. - С. 13.

¹⁰⁷ Речицкий В. В. Политическая активность. Конституционные аспекты. — К., 1999. — С. 24.

¹⁰⁸ Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2008. — 240 с.

Правова (юридична) конфліктологія має свої особливості і, на думку В. Нерсисянца, «правова конфліктологія як специфічний підхід і самостійний дослідницький напрямок припускає такі моменти (або, інакше кажучи, можлива за таких умов): 1) правовий підхід до відповідних конфліктів – з позицій розрізнення права і закону і врахування вимог права (і правового закону) як загальної необхідної форми і рівної міри свободи у суспільних відносинах, включаючи відносини між учасниками даного конфлікту; 2) розгляд, кваліфікація й оцінка учасників конфлікту як незалежних суб'єктів права із своїми правовими потребами й інтересами; 3) розуміння, вираження, трактування і розв'язання конфлікту, що вивчається, як спір про право між встановленими суб'єктами права; 4) наявність належного внутрішнього і міжнародного правопорядку з необхідними юридичними інститутами, процедурами як гаранта правового вирішення конфлікту і дотримання такого рішення всіма¹⁰⁹.

Специфіка і разом з тим основне завдання правової конфліктології полягають у перетворенні конфлікту у формалізований, упорядкований і можливий до вирішення спір про право, у своєрідному юридичному логарифмуванні (юридизації) конфлікту, у приведенні його до вигляду, який допускає правовий спосіб вирішення і подолання»¹¹⁰

В юридичній сфері конституційні конфлікти становлять вагомую частину і є найпоширенішими. Ю. Тодика пов'язує це «з комплексом політичних факторів, які суттєво впливають на динаміку політичних процесів, характер, спрямованість і напруженість державно-правових конфліктів». Тому конституційна конфліктологія ніби виростає на межі юридичної конфліктології та політології¹¹¹.

¹⁰⁹ Нерсисянц В. С., Морозова Л. А. «Круглый стол» журналу «Государство и право» // Государство и право. — 1994. — N 4. — С. 8.

¹¹⁰ Нерсисянц В. С., Морозова Л. А. «Круглый стол» журналу «Государство и право» // Государство и право. — 1994. — N 4. — С. 8.

¹¹¹ Тодика Ю. М. Державно-правова конфліктологія як важливий напрямок наукових досліджень // Вісник Академії правових наук. — 1996. — № 6. — С. 14.

Конституційна конфліктологія вивчає явище конституційної конфліктності, сутність конституційного конфлікту як політико-правового явища та процесу, його початки, причини та рушійні сили, а також динаміку і суб'єктний склад, засоби вирішення та впливу на них, технології запобігання конституційним конфліктам і має інструментарний характер. Конституційна конфліктологія розкриває взаємозв'язки норм конституційного права і соціальних інститутів, з одного боку, та вплив соціальних інститутів на конституційно-правове регулювання суспільства – з іншого¹¹².

Інструментарний характер конфліктології розширює діапазон дослідження конституційно-правових інститутів, що дозволяє оптимізувати конституційно-правове регулювання. Розвиток зазначеного напрямку науки конституційного права є необхідним з точки зору забезпечення в умовах конституційного динамізму невідставання науки від прикладних політичних рішень, забезпечення гідного наукового супроводження здійснюваних конституційних перетворень.

Конституційна конфліктність є не тільки природною властивістю конституційно-правових відносин, а й атрибутивною ознакою демократичного устрою держави і суспільства. Будучи наслідком соціальної (правової, політичної) активності суб'єктів конституційних правовідносин та причиною соціальної напруженості у суспільстві, конституційна конфліктність являє собою відносно масове, історично мінливе соціальне явище конституційно-правової реальності, яке складається із всієї системи конституційних конфліктів, що існують у відповідній державі у певний проміжок часу. Це складна система, в якій основне значення мають характеристики зв'язків між суб'єктами конфліктних правовідносин. Вивчення в рамках науки конституційного права явища конституційної конфліктності вимагає виділення в її системі конституційної конфліктології як підсистеми. Конституційна конфліктологія відіграє інструментарну роль стосовно

¹¹² Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2008. — 240 с.

конституційно-правової науки, яка, у свою чергу, справляє на цю свою підсистему методологічний вплив. Підхід до вивчення конституційно-правових відносин з конфліктологічних позицій зумовлює необхідність врахування «людського чинника» у формуванні суб'єктивних зв'язків у межах системи конституційного права. Окремі індивіди, що персоніфікують суб'єктів конституційних правовідносин, своєю поведінкою, яка продиктована їх інтересами, потребами, цілями, створюють характер конституційно-правових відносин – кооперація (співробітництво) або конфронтація (конфлікт). Тому конституційне право відтепер має звернутися до деяких теоретичних та методологічних надбань конфліктології, антропології, психології, політології, соціології, тим самим збагативши свою категоріальну, теоретичну та методологічну базу. Долучення конституційної конфліктології до системи науки конституційного права дозволить оптимізувати правове регулювання у сфері конституційно-правових відносин, забезпечить в умовах конституційного розвитку невідставання науки від прикладних політичних рішень, а також належний науковий супровід здійснюваних конституційних реформ¹¹³.

2. *Феномен конституційного конфлікту*

Однією з ознак конституційно-правового характеру конфлікту виступає його предмет – фактичні відносини протистояння, тобто проблема, яка становить основні суперечності і є причиною зіткнення сторін, або, навпаки, спричинена таким зіткненням, а також дії, які здійснюються або повинні (можуть) здійснюватися по відношенню до об'єкта конституційного конфлікту. Кожна із сторін намагається вирішити цю проблему на свою користь за рахунок інтересів іншої сторони, «конституювати власні потреби, забезпечити визнання їх особливої значущості і цінності, закріплення на

¹¹³ Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2008. — 240 с.

вищому рівні правового регулювання, що передбачає заходи гарантування, забезпечення та правового захисту»¹¹⁴.

Предметом конституційного конфлікту може стати проблема поділу влади, збереження існуючого конституційного ладу або його оновлення, захист прав і свобод особистості, визначення пріоритетів державної політики тощо. Конституційно-правова природа предмета юридичного конфлікту завжди вказує на те, що це конфлікт конституційний і остаточно зумовлює його сутність. І в цьому випадку не має значення, які у цьому конфлікті учасники, який його об'єкт, причини тощо. Так, наприклад, протистояння будь-яких суб'єктів (парламентські фракції, лобістські групи, суб'єкти законодавчої ініціативи, громадяни, що страйкують) з приводу прийняття будь-якого закону є конституційним конфліктом, оскільки відносини щодо законотворчості – є суто конституційно-правовою матерією. Тому для визначення у цьому випадку конфлікту як конституційного неважливою є навіть сфера регулювання цього закону. Об'єкт конституційного конфлікту не завжди має конституційно-правовий або взагалі правовий характер. Це може бути влада, державний суверенітет, національно-культурна автономія тощо, а може бути й земля, інвестиції, експортно-імпортні операції, приватизація тощо. Тобто серед об'єктів конституційних конфліктів можуть бути цінності матеріального, соціального, духовного характеру, а сутність конституційного конфлікту в такому разі зумовлюється іншими чинниками – суб'єктним складом, наприклад. Отже, об'єктом конституційного конфлікту виступають певні цінності, на які спрямовані дії сторін конфлікту, та/або прагнення контролю над ними. А предмет – фактичні відносини, що виникли з приводу цього об'єкта та породили певну проблему. Підґрунтя конституційних конфліктів часто знаходиться за межами конституційного права та права взагалі і обумовлене передусім станом економіки, соціально-політичних відносин. Але переважна більшість конституційних конфліктів пов'язана із

¹¹⁴ Степанов Е. И., Куконков П. И. Проблемы и перспективы моделирования, мониторинга и менеджмента региональных напряжений и конфликтов // Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. — 2003. — Вып. 20. — С. 14-38.

станом конституційного законодавства (наявність колізій, прогалин, дефектів) та практикою його застосування¹¹⁵.

Специфіка конституційних конфліктів проявляється у таких ознаках: 1) особливий склад учасників конституційних конфліктів (народ, територіальна громада, органи державної влади, політичні партії); 2) особливі об'єкти та предмети, з приводу яких виникає конституційний конфлікт (суверенітет, територія, владна компетенція); 3) досить серйозні політичні та інші наслідки розв'язання або нерозв'язання конституційних конфліктів, оскільки вони, як правило, пов'язані з інтересами великих груп населення; 4) особливе коло питань, що розв'язуються в межах конституційно-правових відносин (визначення напрямків і пріоритетів перебудови суспільства і держави, розподіл бюджетних асигнувань)¹¹⁶.

Обов'язковою умовою визнання конфлікту конституційно-правовим є наявність у його предметі спірного юридичного факту конституційно-правового характеру і можливість припинення протистояння сторін за допомогою конституційно-правових процедур. Серед ознак конституційного конфлікту слід також вказати на таку їх специфічну рису, як мотивація поведінки сторін, яка завжди має правове обґрунтування. Це означає, що кожна із сторін конфлікту виправдовує обраний варіант поведінки необхідністю досягнення або захисту конституційних цінностей, посиляючись при цьому на положення нормативно-правових актів, правові звичаї, договори, презумпції, природне право, загальні принципи права, юридичну доктрину тощо¹¹⁷.

Ще одним важливим елементом характеристики конституційного конфлікту є його соціальна характеристика, що являє собою аналіз соціальних (політичних, економічних) чинників, що його детермінували, соціальних

¹¹⁵ Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2008. — 240 с.

¹¹⁶ Терлецький Д. Конституційний Суд України — Міністерство юстиції України: конфлікт повноважень у сфері забезпечення дії міжнародних договорів України // Юридический вестник. — 2006. — № 4. — С. 109-114.

¹¹⁷ Тихомиров Ю. А. Развитие теории конституционного права // Государство и право. — 1998. — № 7. — С. 5-13.

наслідків його протікання та розв'язання, а також соціальних явищ, що мали місце одночасно (паралельно) з ним. Наявність соціальної характеристики обумовлена тим, що в «чистому» вигляді конституційних (як і будь-яких інших) конфліктів немає. По суті, конституційний конфлікт не є сталим, застиглим явищем: дії суб'єктів конфлікту спрямовані один на одного; дії однієї сторони конфлікту кореспондують з діями іншої сторони, але не для досягнення спільного погодженого результату, а якраз навпаки – для досягнення взаємовиключних цілей. У даному випадку звичне розуміння терміна «взаємодія» як погодженої діяльності суб'єктів доповнюється трактовкою взаємодії у від'ємному значенні. Це зумовлено сутністю конфлікту, який є низкою послідовних дій, що здійснюються сторонами, та у цьому розумінні являє собою їх взаємодію¹¹⁸.

Необхідність системного дослідження конституційних конфліктів, а також їх профілактики та вирішення стали підґрунтям для розроблення класифікації конституційних конфліктів у спосіб подання їх у вигляді єдиної універсальної схеми. Виділення певних однорідних діагностичних ознак дозволяє віднести окремий конституційний конфлікт до відповідної одиниці систематизації – типу, рівня, класу, роду, предметної групи та виду. Виділивши певні ідеальні типи, ця схема дозволяє не тільки дистанціюватися від конкретного конфлікту, але й розширити проблемне поле для здійснення діагностики конституційних конфліктів, тобто має велике прикладне значення. У рамках проведеної класифікації конституційних конфліктів здійснено аналіз його можливих форм, серед яких виділено простий конституційний конфлікт та три особливі форми конституційного конфлікту – конституційний делікт, конституційний спір та конституційну кризу.

3. Конституційний конфліктний процес

¹¹⁸ Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2008. — 240 с.

Конституційний конфлікт не є сталим застиглим явищем, це динамічний процес, що має свій початок та закінчення. Причини (обставини, що безпосередньо зумовлюють конфлікт) та умови (обставини, які необхідні для виникнення конфлікту) становлять поняття детермінант конституційного конфлікту, які у поєднанні з усвідомленням суб'єктами протилежності своїх інтересів створюють конфліктну ситуацію. Для її переростання у конституційний конфлікт потрібен інцидент як активна соціальна дія суб'єкта, спрямована на втілення в життя своїх інтересів. Сутністю конституційного конфлікту є чергування взаємних реакцій, спрямованих на утвердження інтересів кожної сторони і обмеження інтересів супротивника. Припинення конфліктної взаємодії може відбутися в одній із форм: розв'язання (завершення конфлікту силами самих конфліктантів), врегулювання (завершення протистояння шляхом переговорів за участю посередників або шляхом судового вирішення спору чи вирішення спору іншим повноважним арбітром), подолання (завершення конфлікту у спосіб ліквідації однієї із сторін конфлікту або придушення її інтересів), поступове загасання конституційного конфлікту¹¹⁹.

Здійснення регулюючого впливу на конституційний конфліктний процес має на меті переведення його у річище раціональної діяльності та взаємодії суб'єктів конституційно-правових відносин; здійснення впливу на конфліктну поведінку суб'єктів з метою досягнення бажаних результатів; обмеження протистояння рамками конституційного законодавства. Засоби впливу на конституційний конфліктний процес можна умовно поділити на три групи — соціологічні, політологічні та юридичні, які на практиці вживаються системно та нероздільно. Серед соціологічних засобів, що здійснюють вплив на конституційний конфліктний процес, виділяються прогнозування конституційних конфліктів (обґрунтоване припущення щодо можливого виникнення, подальшого розвитку та результатів конституційних конфліктів)

¹¹⁹ Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2008. — 240 с.

та запобігання конституційним конфліктам (діяльність, спрямована на недопущення виникнення або зведення до мінімуму можливості виникнення конфліктів, їх руйнівного впливу). Політологічні засоби впливу на конституційний конфліктний процес включають проведення громадських слухань, політичних переговорів та консультацій, політичне посередництво тощо. Блок юридичних засобів впливу на конституційний конфліктний процес становлять узгодження нормативно-правових актів та дій суб'єктів конституційних правовідносин, а також функціонування інститутів правосуддя¹²⁰.

4. Основи конституційно-конфліктної діагностики

Сучасне дослідження конституційних конфліктів в Україні характеризується відсутністю адекватних стану конституційної конфліктності теоретико-методологічних і методичних засад їх комплексного дослідження. У загальному вигляді конституційно-конфліктну діагностику можна визначити як систему логічно послідовних методологічних, теоретичних, методичних, організаційно-технічних процедур, пов'язаних між собою єдиною метою: отримати достовірні дані про конституційний конфлікт та конституційну конфліктність для наступного їх використання у практиці здійснення впливу на конституційний конфліктний процес. На основі наведених у попередніх розділах теоретичних розробок конституційних конфліктів та аналізу вітчизняної практики щодо них можна запропонувати деякі принципові методичні положення стосовно забезпечення результативної конституційно-конфліктної діагностики.

По-перше, при вивченні конституційних конфліктів необхідно виявляти тенденції їхньої еволюції, тобто поступовий, тривалий, безперервний розвиток конфлікту. Знання закономірностей еволюції конституційних конфліктів допомагає глибше зрозуміти зміст актуальних конституційних конфліктів і

¹²⁰ Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2008. — 240 с.

давати більш точний прогноз щодо можливих варіантів їх розвитку. Слід мати на увазі, що кожна конфліктна взаємодія суб'єктів конституційно-правових відносин знаходиться у безперервному русі, має свою динаміку. Оцінюючи (діагностуючи) конституційний конфлікт, важливо пам'ятати про те, що він був іншим раніше і неодмінно буде змінюватися надалі. По-друге, вивчаючи конституційні конфлікти, не можна обмежуватися розглядом окремих їх елементів – слід намагатися дослідити якомога більше зв'язків даного конфлікту з іншими явищами і між його власними елементами. Звісно, повною мірою виявити та дослідити зв'язки між елементами конфлікту та зв'язки конфлікту із соціальним середовищем, в якому він розвивається, не є можливим з огляду на їх велику кількість. Але важливо врахувати характер хоча б основних зв'язків, оскільки нехтування ними може призвести до суттєвих спрощень у розумінні явища. Це, у свою чергу, негативно відіб'ється на якості практичних рекомендацій. По-третє, у процесі аналізу конституційних конфліктів слід постійно звертатися до практики, оцінювати попередні результати, що отримуються, з точки зору їх відповідності реальному стану речей, удосконалювати методику аналізу і доопрацьовувати висунуті гіпотези у відповідності з тією новою інформацією, що одержується у ході вивчення. Важливо не зводити вивчення конфліктів до аналізу паперів або думок, що відбивають ці явища. Найбільш цінна і достовірна інформація може бути отримана лише при безпосередньому вивченні реальних конфліктів у реальному житті¹²¹.

Ефективність вирішення конституційних конфліктів багато в чому буде залежати від того, наскільки точно була проведена діагностика, наскільки об'єктивно буде оцінено стан конституційно-правових відносин, що служать основою дослідження і виміру, а також від того, наскільки адекватно сприймуть вироблені рекомендації учасники конфлікту. Конституційно-конфліктна діагностика – це методологічний інструмент, що дає необхідні

¹²¹ Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2008. — 240 с.

знання, на основі яких розробляються різноманітні конфліктологічні прогнози і проекти, визначаються суспільна думка і рівень соціальної напруженості в суспільстві. Серед методів конституційно-конфліктної діагностики слід виокремити вивчення конституційних правовідносин, моніторинг конституційних конфліктів, конституційно-конфліктну аналітику, конституційно-конфліктологічну експертизу конституційного законодавства та практики його застосування¹²².

Конституційний конфлікт має бути правильно оцінений для здійснення адекватного впливу на нього. Ефективним засобом одержання знань про конституційні конфлікти за допомогою системи логічно послідовних методологічних, теоретичних, методичних, організаційно-технічних процедур з метою подальшого вдосконалення конституційно-правових відносин та конституційно-правового регулювання є конституційно-конфліктна діагностика. Вона передбачає: а) вивчення конституційних конфліктів (здобуття знань про них шляхом спостереження й аналізу); б) моніторинг конституційних конфліктів (емпіричне дослідження реальних напружень і конфліктів та отримання на цій основі достовірної інформації про специфічні особливості їх структури, динаміки і реального впливу на відповідні соціальні процеси); в) конституційно-конфліктну аналітику (сукупність методів розпізнавання детермінант конфліктної ситуації, особливостей її найбільш ймовірного розгортання, характеру і змісту назріваючого конфлікту, інтересів, потреб і цілей конфліктуючих сторін, можливостей впливу на них); д) конституційно-конфліктологічну експертизу конституційного законодавства та практики його застосування (спеціальне дослідження якості конституційного законодавства та практики його застосування, тобто конституційних відносин, що складаються на основі цього законодавства, з точки зору конституційної конфліктності). Конституційно-конфліктна діагностика забезпечує інституціоналізацію конституційних конфліктів, тобто

¹²² Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2008. — 240 с.

їх належне унормування та упорядкування, і здійснюється в Україні різноманітними державними і недержавними установами¹²³.

Практичне завдання:

1. Проаналізувати рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» від 20 червня 2019 р. щодо оцінки та розв'язання конституційного конфлікту між Президентом України та Верховною Радою України щодо підстав дострокового припинення повноважень Верховної Ради України. Аргументуйте свою позицію.
2. Проаналізуйте стадії конституційного конфлікту між Президентом України та Конституційним Судом України що виник після прийняття рішення Великою палатою Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27 жовтня 2020 року.

¹²³ Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. — Одеса: Юридична література, 2008. — 240 с.

ТЕМА 5. МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Мета: оволодіти знаннями щодо категорії «місцевого самоврядування» в контексті сучасного конституціоналізму її теоретичної та практичної ролі; пояснювати та інтерпретувати проблематику місцевого самоврядування в Україні; формувати інтегральне розуміння закономірностей та тенденцій розвитку локального врядування; оволодіти навичками практичного застосування знань щодо організації та функціонування місцевого самоврядування; розкривати та застосовувати міждисциплінарні знання у конституційно-правових дослідженнях місцевого самоврядування.

Питання:

1. Місцеве самоврядування як інститут вітчизняного конституціоналізму
2. Місцеве самоврядування як сфера прояву та реалізації прав людини
3. Місцеве самоврядування як об'єкт міжнародно-правового регулювання та предмет багатосторонніх міжнародних міждержавних угод
4. Роль європейського конституціоналізму у підвищенні якості законодавства України про місцеве самоврядування.

Теоретичний мінімум

1. Місцеве самоврядування як інститут вітчизняного конституціоналізму

У сучасній політико-правовій літературі використовуються різні підходи до визначення конституціоналізму, оскільки у ХХ ст. з його масштабними соціально-політичними потрясіннями, формуванням загальнолюдських цінностей, появою та зростанням ролі міжнародних стандартів прав людини та громадянина надало сучасній конституційній доктрині нової спрямованості¹²⁴.

По-перше, дійсно, легалізація в Україні місцевого самоврядування (МСВ) є не тільки ознакою правової держави, де йдуть активні процеси розмежування та врахування різнорівневих інтересів («інтереси держави – інтереси МСВ – інтереси територіальної громади – інтереси жителя-члена територіальної

¹²⁴ Могілевський В. С. Роль місцевого самоврядування в становленні національного та глобального конституціоналізму: питання взаємодії та ефективності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Харків, 2019.

громади (громадянина, негромадянина, біженця тощо»), а й проявом ліберальної демократії, в умовах якої держава дає змогу територіальним спільнотам продукувати свої специфічні інтереси, причому забезпечуючи можливість їх реалізації, та враховуючи в процесі здійснення загальнодержавної політики (економічної, політичної, соціальної, культурної тощо). По-друге, саме сфера МСВ є найбільш тісно пов'язаною з правами людини, більш того, ця сфера є сферою виникнення, формування, прояву, реалізації, охорони, захисту та гарантування прав людини і громадянина – бо в будь-якій державі немає ні одної фізичної особи, яка б не функціонувала на рівні територіальної спільноти, вступаючи у взаємодію з іншими членами територіальної громади – жителями відповідних територій (адміністративно-територіальних одиниць) держави. По-третє, завдяки існуванню МСВ на теренах держави формується могутня сфера приватних та приватноправових інтересів, що об'єднує безліч інтенцій жителів територій, які в процесі своєї життєдіяльності реалізують свої настанови та потреби. Звідси, наявність інституту МСВ в рамках демократичної правової державності напрямку сприяє її гуманізації та подальшої демократизації і децентралізації, що надає якісно нових оцінок як загальній парадигмі управлінській діяльності в державі, в контексті появи нового рівня публічної влади і нового рівня управління – самоврядної, так й вдосконалення стану дотримання в ній прав і свобод людини і громадянина. Деякі вітчизняні фахівці-конституціоналісти констатують, що у сучасній юридичній літературі конституціоналізм зазвичай розглядають у нерозривному зв'язку з обмеженням влади держави як надію на існування конституційних важелів відносно встановлення державних обмежень, юридичне обмеження держави і загальну протидію свавіллю правління, сукупність принципів, порядку діяльності й інституціональних механізмів, що традиційно використовуються з метою обмеження державної влади. Це, однак, не виключає різноманіття поглядів щодо розуміння поняття «конституціоналізм». В цьому контексті МСВ як інститут держави, конституційного права, конституційного законодавства в широкому

розумінні, інститут громадянського суспільства – й виступає головною ознакою та мабуть найбільш важливим фактором обмеження етатизму та свавілля державної влади. Звідси, феноменологія конституціоналізму у порівнянні з інститутом локальної демократії не тільки набуває нових загальнодемократичних рис, а й фактично розвивається у бік більш глибинної та системної гуманізації та демократизації за рахунок появи так званого «локального інтересу», його розмежування з інтересом державним та формуванням та розвитком першого, в умовах партнерських відносин та співіснуванням з другим¹²⁵.

В цьому аспекті представляє великий доктринальний та прагматичний інтерес позиція професора М. П. Орзіх, який вказував, що в українській конституційно-правовій науці конституціоналізм не отримав єдиного визначення, тому інтерпретується по-різному, а огляд різних його характеристик дає змогу цьому автору зробити висновок, що «в науці склалися три основні підходи до його визначення: політичний, філософсько-історичний і юридичний»¹²⁶.

Такий підхід повністю підкреслює особливу інституційно-продуктивну та праксеологічно-парадигмальну роль МСВ як елементу конституціоналізму у всіх наведених підходах. А саме: а) з позицій політичного підходу – МСВ виступає як предтеча феномену державності, основа її сучасного розуміння, фактор її децентралізації, демократизації, гуманізації – отже, без інституту МСВ феноменологія конституціоналізму буде виглядати не тільки неповною, а й дефектною по суті, змісту та практичному застосуванню; б) з позицій філософсько-історичного підходу – МСВ, з одного боку, виступає як втілення роздумів про людську свободу, гідність та рівноправ'я, а також як фактор об'єктивізації колективного співіснування людей, що фактично врятував людську цивілізацію від знищення. З іншого боку – це універсальний і

¹²⁵ Могілевський В. С. Роль місцевого самоврядування в становленні національного та глобального конституціоналізму: питання взаємодії та ефективності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Харків, 2019.

¹²⁶ Орзіх М. Ф. Современный конституционализм: теория и перспективы развития / М. Ф. Орзіх, А. Р. Крусян URL: http://www.kspmr.com/MAG/?id_article_4d a 0dac591

оптимальний спосіб локального існування сучасної людської цивілізації в рамках якого людина може в умовах безпеки продукувати та реалізувати всі свої життєві потреби та устремління, реалізуючи своє призначення в природі та в умовах державно організованого суспільства; в) з позицій юридичного підходу – МСВ є універсальним соціальним феноменом, оптимальною соціальною сферою, де продукуються, будуються та реалізуються комунікативні відносини між членами локальної спільноти, багато з яких, маючи важливе суспільне значення, трансформуються в специфічні правові відносини. МСВ виступає також основною формою локальної демократії територіальних співтовариств.¹²⁷

2. *Місцеве самоврядування як сфера прояву та реалізації прав людини.* Для визначення місцевого самоврядування як сфери прояву і реалізації прав людини необхідно не тільки співвіднести права людини з соціально-правовим інститутом місцевого самоврядування, а й визначити роль і значення інституту локальної демократії в процесі прояву і реалізації таких прав, вказавши характерні риси такої реалізації. Для цього є об'єктивно необхідним зробити декілька зауважень методологічного характеру, а саме: - по-перше, в аксіологічному розумінні права та свободи людини є не тільки найвищим критерієм рівня та розвиненості сучасної людської цивілізації, а й становлять найістотніше у взаємовідносинах як людини з людиною, так і людини зі всіма соціальними спільнотами; - по-друге, у правах та свободах людини втілені політичні, економічні, соціальні, духовно-ідеологічні, культурні та екологічні основи життєдіяльності людей не тільки в окремих суспільствах та державах, а й у масштабах загальнолюдських – разом з тим, з такого глобального рівня права людини можуть й повинні розглядатись саме в локальному ракурсі і розумінні, бо: а) життєдіяльність людини здійснюється на локальному рівню функціонування соціуму на відповідній території

¹²⁷ Могілевський В. С. Роль місцевого самоврядування в становленні національного та глобального конституціоналізму: питання взаємодії та ефективності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Харків, 2019.

держави; б) така життєдіяльність об'єктивно носить колективний характер; в) в процесі такої життєдіяльності – людина, відповідні групи людей, що створюються на стихійних або раціональних засадах, а також територіальна громада, яка в структурному розумінні представляє собою колектив людей, що об'єднані загальними телеологічними домінантами щодо існування та функціонування на відповідній території, продукує відповідні інтереси, що відображають їх індивідуальні, групові, колективні потреби та устремління, які носять переважно екзистенційний характер; - по-третє, хоча з позицій держави права людини та їх реалізацію сьогодні можна висвітлювати з широких та різноманітних позицій; - по-четверте, разом з тим, не дивлячись на таку поведінку держави, найбільш яскраво, рельєфно та значимо ідея цінності людської особи, її прав, свобод, а також правових станів, модусів та рольових позицій в яких вона й використовує зазначені права і свободи, знаходить свій прояв та апробацію на локальному рівні – у межах місцевого самоврядування.¹²⁸

Права та обов'язки людини виступають, по-перше, метою досягнення громадянськості; по-друге, своєрідним нормативно-технологічним інструментарієм для зародження, прояву та активізації мотивації жителів-членів територіальних громад по-третє, основоположним об'єктом нормативно-правового регулювання в рамках МСВ, що повинно створювати відповідні умови в рамках локальної спільноти – територіальної громади, для реалізації таких прав і обов'язків людини – бо саме тут на локальному рівні соціуму, в межах територіальної спільноти, в умовах повсякденності виникають локальні інтереси та трансформуються у відповідні потреби та устремління людини, що можуть бути реалізованими за рахунок можливостей, що створені державою – тобто за рахунок прав і обов'язків – звідси саме МСВ виступає сферою появи і реалізації прав і свобод людини; по-четверте, саме

¹²⁸ Могілевський В. С. Роль місцевого самоврядування в становленні національного та глобального конституціоналізму: питання взаємодії та ефективності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Харків, 2019.

права і обов'язки людини є своєрідним ключом для «запуску» могутнього механізму самоорганізації та самодіяльності людей, що в процесі комунікативної взаємодії будують різнорівневі, полі суб'єктні та поліоб'єктні суспільні відносини, з метою реалізації своїх життєво важливих настанов. Наведені характеристики складають єдиний фундамент для прояву самоорганізації членів територіальної громади, що здійснюється в межах місцевого самоврядування завдяки використанню інструментарію локальної демократії – звідси можна стверджувати, що сфера МСВ є основоположною сферою для зародження, виникнення, формування, існування, прояву та реалізації самоорганізації населення і фактично виступає її основоположною організаційною, а також організаційно-правовою формою в рамках якої існують та функціонують не тільки вже визнані суспільством та державою форми самоорганізації, але й в результаті могутнього потенціалу самодіяльності людини, можуть виникати й інші її форми самоорганізації, що будуть відповідати її насущним інтенціям-інтересам. Отже, реалізація муніципальних прав створює спеціальну правосуб'єктність особи – муніципальну правосуб'єктність, яка складається з муніципальної правоздатності, дієздатності та муніципальної деліктоздатності. Концепція муніципальних прав людини, що є невід'ємною частиною сучасного вітчизняного конституціоналізму, дійсно має революційне значення не тільки для конституційного права (бо фактично впливає на подальший та більш глибокий розвиток конституційно-правового статусу людини і громадянина), а й для муніципального права (бо обґрунтовує його предмет, суттєво підсилює його суб'єктний склад, розширює нормативні горизонти його об'єктного супроводження та забезпечення)¹²⁹.

3. Місцеве самоврядування як об'єкт міжнародно-правового регулювання та предмет багатосторонніх міжнародних міждержавних угод

¹²⁹ Могілевський В. С. Роль місцевого самоврядування в становленні національного та глобального конституціоналізму: питання взаємодії та ефективності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Харків, 2019.

Досліджуючи суто внутрішньодержавний інститут МСВ як об'єкт міжнародно-правового регулювання та предмет багатосторонніх міжнародних міждержавних угод, необхідно зробити декілька зауважень методологічного характеру, що свідчать про глибинні регулюючі та регламентаційні процеси.¹³⁰

По-перше, внутрішньодержавний інститут МСВ проходить процес інтернаціоналізації, тобто наділення відповідною міжнародною правосуб'єктністю. По-друге, наведені процеси з інтернаціоналізації МСВ є проявом складних нормотворчих процесів, що виникають у світовому правопорядку та носять найменування правової глобалізації – це нова форма світової глобалізація, яка виникає після економічної і політичної глобалізації, але на їх базі, з метою організаційного вдосконалення і нормативного оформлення останніх, та яка скерована на закріплення нової якості співробітництва світових держав, але вже на рівні юридизованих та взаємно-обов'язкових зобов'язань щодо стандартизації їх поведінки в загальних сферах співробітництва, що представляють для них інтерес. Отже, міжнародні правові стандарти є матеріально-нормативним елементом правової інтеграції та інтернаціоналізації, вони є обов'язковим елементом нормативного супроводження і нормативно-правового забезпечення міжнародного співробітництва держав-членів міжнародної спільноти, що здійснюється в умовах глобалізації. По-третє, слід враховувати, що наведені процеси правової глобалізації насамперед здійснюють вплив на національний рівень нормопроєктування та нормотворчості та розширюють можливості використання в його межах міжнародно-правових методів та форм правової конвергенції, за допомогою яких сучасне міжнародне публічне право зближує національні правові системи. По-четверте, звідси міжнародні правові стандарти як раз й виступають одним з таких унікальних в своїй основі юридичних інститутів, що з'явилися під впливом процесу зрощування

¹³⁰ Могілевський В. С. Роль місцевого самоврядування в становленні національного та глобального конституціоналізму: питання взаємодії та ефективності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Харків, 2019.

глобалізацій різних якісних спрямувань – бо, як наводилось вище, феноменологія прав людини, як й МСВ, напряду торкається й економічної, соціальної, правової та інших сторін життя та функціонування локальної спільноти. Більш того, такі стандарти є процесом універсалізації міжнародно-правового регулювання, що, розуміється як процес територіального і функціонального розширення дії міжнародно-правових регуляторів на засадах принципів і методів уніфікації, гармонізації і інтеграції, що має за мету правову конвергенцію (зближення) з створенням єдиного (інтегрованого) правового простору. По-п'яте, міжнародні правові стандарти у своїй онтологічній сутності є проявом глобального конституціоналізму. Такий висновок обґрунтовується тим, що в розумінні глобального демократичного управління міжнародні правові стандарти стали сполучною ланкою між національним і глобальним конституціоналізмом. Вони забезпечують взаємну відповідність різних правових принципів в умовах сучасного конституційного плюралізму. Міжнародні правові стандарти виступають не тільки провісником наступного більш розвиненого міжнародного правопорядку, а й могутнім засобом трансформації національного правопорядку та укріплення національного конституціоналізму. По-шосте, якщо враховувати процес зростання ролі міжнародних правових стандартів, то такі стандарти є могутнім проявом неоконституціоналізму – нового доктринального підходу до розуміння національного та глобального конституціоналізму, що заснований на гуманітарних телеологічних домінантах та пріоритетах. По-сьоме, міжнародні правові стандарти є нормами міжнародного права та мають договірну природу. Міжнародні стандарти МСВ виконують скоріше роль технологічного регулятора, який не стільки спрощує, скільки оптимізує та вдосконалює вимоги до функціонування інституту локальної демократії в нових умовах глобального управління, особливо в контексті вдосконалення її економічних характеристик і параметрів. По-восьме, міжнародні правові стандарти є могутнім стимулом нарощення людського вимірювання глобалізації, в тому числі й глобалізації правової. Цьому сприяє роль і

значення договірних норм міжнародного права не тільки в стимулюванні міжнародного міждержавного співробітництва, а й в закріпленні системи міжнародно-правових зобов'язань держав, що ведуть до їх відтворення в національному законодавстві держав-підписантів за допомогою національного механізму імплементації. По-дев'яте, в контексті історичної ретроспективи міжнародні правові стандарти МСВ були розроблені в рамках Ради Європи – однієї з впливовіших та великих міжнародних міжурядових регіональних організацій континенту, яка здійснює систематичне та різнопланове міжнародне гуманітарне співробітництво, членами якої на сьогодні є 47 держав, в яких мешкають більш ніж 800 млн людей. Необхідно наголосити, що в рамках РЄ розроблено та прийнято велику кількість міжнародних регіональних конвенцій та інших угод, що торкаються становлення та розвитку системи МСВ в різних сферах – отже, можна стверджувати, що в результаті цього: а) само МСВ стає вже ординарним об'єктом міжнародно-правового регулювання, нарівні з загальними і спеціальними правами людини; б) міжнародна регламентація різних сторін діяльності цього інституту свідчить про його особливу важливість для функціонування демократичної правової державності саме в умовах глобального конституціоналізму; в) глобальний конституціоналізм укріплюється як концептуально, так й методологічно, органічно та інтенсивно розвиваючись в умовах міжнародної міждержавної інтеграції, посилюючи і стимулюючи процеси правової глобалізації¹³¹.

МСВ, виступаючи як об'єкт міжнародно-правового регулювання та предмет багатосторонніх міжнародних міждержавних угод, фактично виступає іманентним елементом та наглядним прикладом глобального конституціоналізму, бо в ньому тісно переплелися національні та міжнародні засади, що у підсумку реалізують права людини і громадянина у їх широкому

¹³¹ Могілевський В. С. Роль місцевого самоврядування в становленні національного та глобального конституціоналізму: питання взаємодії та ефективності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Харків, 2019.

розумінні на локальному рівні функціонування соціуму, забезпечуючи стабільне снування та функціонування людських поселень¹³².

4. *Роль європейського конституціоналізму у підвищенні якості законодавства України про місцеве самоврядування.* Не дивлячись на те, що в історичній ретроспективі існувало багато різного роду зв'язків, що пересікали межі людських співтовариств, нинішній масштаб таких комунікацій, їх інтенсивність, глибину, мобільність і динамізм, охоплення, предметність, швидкість реалізації, завдяки існуванню сучасних нових інформаційних технологій, варто розглядати як ознаки, що носять якісно інший характер у порівнянні з попередніми історичними процесами. І таку іншу та нову якість їм у тому числі забезпечує тенденція виникнення і розвитку правової однорідності, що базується не тільки на історичному минулому держав-членів міжнародної і регіональних спільнот (колишня колоніальна система, єдині підходи до релігії, відношення до єдиної правової родини тощо), а й їх об'єктивна тяга до спільного розвитку і функціонування на базі єдиних економічних, політичних, культурних і правових цінностей. Отже, ми є свідками виникнення нової геополітичної та геоправової реальності – універсального єдиного правового простору, що: а) базується на національних конституційно-правових цінностях, тобто на національному конституціоналізмі, б) цінності якого за допомогою методу рецепції є запозиченими загальним міжнародним правом, в) потім вони включені у вигляді норм-принципів міжнародного права в багатосторонні міжнародні угоди, що підписуються державами-членами міжнародного співтовариства, що становляться учасниками таких угод, г) норми-принципи міжнародних угод після підписання останніх їх учасниками трансформуються в міжнародно-правові зобов'язання держав-учасників, ґ) що зобов'язані відтворити їх в своєму національному конституційному законодавстві шляхом

¹³² Могілевський В. С. Роль місцевого самоврядування в становленні національного та глобального конституціоналізму: питання взаємодії та ефективності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Харків, 2019.

використання конституційного механізму національної імплементації (див.: ст. 9 Конституції України). Таке коло нормативного обороту, що скеровує конституційні цінності з національного на універсальний рівень, а потім з універсального рівня знову на національний рівень, але вже у вигляді міжнародно-правових зобов'язань держави-підписанта міжнародної угоди, що супроводжується міжнародним контролем та забезпечується міжнародним механізмом конвенційного контролю, свідчить про виникнення складного симбіозу горизонтально-вертикальних міжнародно-правових та державно-правових зв'язків, в умовах якого виникає як нова якість співробітництва держав, так й якісна нова форма їх взаємодії – глобальний конституціоналізм. Деякі вчені стверджують, що вказані процеси ведуть на початку до виникнення міжнародного конституційного права (Б. Геншель, Б. Дікон, Г. Мартин, А. Мейнінген, Д. Рітцер, Ф. Фукуяма, К. Хаусхофер), а потім вже глобального конституціоналізму. В цьому відношенні методологічно важливою виступає позиція іспанського філософа права Ф. Лапорта про те, «що нині постає перед нами, підпорядковується і буде завжди значною мірою підпорядковуватися логіці колективних дій, а це визначає високий рівень анонімності й знеособленості в діях людей і їхніх реакцій та, отже, призведе до зростання непередбачуваності в майбутніх результатах»¹³³. Він вважає, що сама по собі ідея «управління» цими складними процесами, якими супроводжується глобалізація, чи навіть «повернення їх назад», якщо і не ілюзорна, то принаймні надзвичайно важко здійснювана. Якщо системно тлумачити даний підхід, то за всієї своєї песимістичності, він містить і раціональний методологічний зміст, що базується на об'єктивації основної управлінської парадигми, а саме: - в умовах глобалізації державно організоване людство повинно підпорядковуватися загальній логіці колективних дій (колективістська складова); - така парадигма дій об'єктивно викликає до життя необхідність управлінського забезпечення і супроводу

¹³³ Лапорта Ф. Глобализация и верховенство права. Некоторые сомнения вестфальца / Ф. Лапорта // Проблемы философии права. – 2006-2007. – Т. IV-V. – С. 34-49. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13392/04-Laporta.pdf?sequence=1>

(організаційна складова); - таке управлінське забезпечення здійснюється виключно за допомогою права, що має вже не національний, анаднаціональний і міжнародний характер (нормативна складова); - формуючи, конструюючи і вибудовуючи архітектоніку такого управлінського забезпечення і супроводу за допомогою права, держави-члени світового співтовариства запозичають нормативні конструкції в національному конституційному праві, що регламентує найбільш важливі, суттєві, фундаментальні суспільні відносини в рамках національної держави, інтерпретуючи їх на міжнародний і глобальний рівні (домінантно-національна складова); - такий управлінський вплив на колективну поведінку держав і народів повинен мати знеособлений характер, що актуалізує уніфікацію правових і організаційних форм впливу (уніфікаційно-кодифікаційна складова); - здійснення такого глобального управління за допомогою права завдання дуже важке, але здійснюване, прикладом чому служить співробітництво держав у рамках світового співтовариства і діяльність міждержавних інтеграційних об'єднань (інтеграційно-колабораційна складова). - реалізація такого глобального управління за допомогою права здійснюється на основі тісної взаємодії національного конституційного та загального міжнародного права в рамках глобального конституціоналізму, що базується на інтернаціоналізації конституційних цінностей держав-членів міжнародного співтовариства.

Знаний фахівець з муніципального права. О. В. Батанов, розглядаючи сучасний конституціоналізм в цілому, зазначає, що «муніципалізм (поряд із парламентаризмом), акумулюючи всі ідейні установки, системні якості, ознаки та атрибути конституціоналізму, є його концептуальним та інституціональним базисом: муніципалізм – на локальному рівні, а парламентаризм – загальнонаціональному (загальнодержавному)». Беручи до уваги, що в Україні, як і в більшості демократичних держав, публічна влада поділяється на державну та муніципальну (самоврядну), доходимо висновку, що оскільки конституціоналізм є особливим режим функціонування публічної

влади, то парламентаризм і муніципалізм є особливими режимами функціонування відповідно державної влади і самоврядної влади¹³⁴.

МСВ є органічним елементом та інститутом національного та глобального конституціоналізму; - метою та змістом реформування інституту МСВ в нашій державі виступає його наближення до вимог глобального конституціоналізму, згідно яких місцеве самоврядування розцінюється як іманентний інститут демократичної правової державності, що є могутнім інструментом не тільки прояву ініціативи населення та жителів-членів територіальних громад, а й сферою де практично здійснюється реалізація і захист прав людини, а також формуються механізми щодо укріплення та демократичного розвитку самої державності; - проведення реформування інституту МСВ в Україні об'єктивно є пов'язаним з проведенням законопроектних робіт, а це є неможливим без врахування вимог конституціоналізму, зокрема глобального конституціоналізму, що базується та розвивається на базі правової глобалізації; - завданням проведення законопроектних робіт в сфері МСВ є розробка проектів якісних законодавчих актів в профільній сфері – при цьому необхідно враховувати й відповідні тенденції глобального конституціоналізму, що, по-перше, підкреслює не тільки прямий зв'язок глобалізації з виникненням якісно нових змін в геоекономічній, геополітичній і геогуманітарній сферах (виникнення нових організаційних і управлінських можливостей в цих сферах); а й, по-друге, вказує на внутрішню логіку виникнення необхідності в їх юридичному осмисленні і вирішенні, що заснована на єдиних для учасників цього процесу організаційних і регулятивних стандартах (прямо пов'язане з виникненням правової глобалізації); крім того, по-третє, мова йде про виникнення, накопичення і універсалізацію позитивного світового досвіду у всіх основних сферах суспільного життя, який в підсумку, сприяє підвищенню темпів становлення гуманної, справедливої і високорозвиненої світової цивілізації

¹³⁴ Батанов О. В. Муніципалізм як категорія сучасного муніципального права: постановка проблеми / О. В. Батанов // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 105.

(відзначається кумулятивна роль правової глобалізації та її мультиплікативний ефект в глобальних та державно-локальних трансформаціях)¹³⁵.

Практичні завдання

1. Проаналізувати проект закону про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади (реєстраційний номер 2598), пояснювальну записку до нього, а також підстави його відкликання Президентом України.
2. Охарактеризувати міжнародні та європейські правові стандарти місцевого самоврядування, їх зміст, правову природу та джерела.

Самостійне науково-дослідне завдання:

1. Написати есе та аргументувати свою позицію на обрану тему: «Утвердження територіальної громади як основного та первинного суб'єкта місцевого самоврядування»; «Суть та мета децентралізація місцевого самоврядування в Україні».

¹³⁵ Могілевський В. С. Роль місцевого самоврядування в становленні національного та глобального конституціоналізму: питання взаємодії та ефективності. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Харків, 2019.

ТЕМА 6. КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕФОРМУВАННЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Мета: оволодіти знаннями щодо категорій «модернізація», «конституціоналізація», «імплементація», «гармонізація», «реформування» та їх теоретичної та практичної ролі; пояснювати та інтерпретувати проблематику конституціоналізації; формувати інтегральне розуміння закономірностей та тенденцій розвитку європейської конституціоналізації; оволодіти навичками практичного застосування методології конституціоналізації; розкривати та застосовувати міждисциплінарні знання та їх застосування у конституційно-правових дослідженнях в аспекті євроінтеграції України.

Питання:

1. Європейський конституціоналізму та його особливості
2. Роль євроінтеграції України у підвищенні якості конституційного законодавства України
3. Конституційне реформування та модернізація інституту безпосереднього народовладдя в Україні та європейська виборча спадщина

Теоретичний мінімум

1. Європейський конституціоналізму та його особливості

Розвиток ідеї і практики європейського конституціоналізму складається з кількох етапів. Перший із них охоплює період з кінця XVIII століття до закінчення Першої світової війни; другий – проміжок часу між двома світовими війнами; третій – від закінчення Другої світової війни до кінця 80-х років XX століття; четвертий (сучасний) – започатковано на рубежі 80-90 років XX століття. Його пов'язують із падінням тоталітарних режимів у країнах радянського блоку, радикальними політичними змінами у Центральній та Східній Європі. У другій половині XX століття європейський конституціоналізм зазнав на собі впливу соціалістичних ідей, що позначилося на основних законах також і тих країн, які не потрапили у контрольовану Радянським Союзом зону. Зокрема, Конституцію Італії 1947 року було прийнято під впливом антифашистського і комуністичного руху в Європі, міжнародних успіхів СРСР, а також присутності в країні американських та англійських військ. На додачу до прав людини першого покоління (громадянські і політичні права), у тексти основних законів окремих

європейських країн проникли також соціально-економічні («позитивні») права. Новелами подібного роду стали право на безоплатне лікування для незаможних, право на працю і соціальне забезпечення, право на страйк і утворення профспілок, можливість відчуження приватної власності на користь суспільних інтересів, визнання прав кооперативів тощо. Вплив соціалізму на конституційну законотворчість виявився суттєвим також у багатьох країнах Африки, в Аргентині, Бразилії та Єгипті¹³⁶.

Нині більшість дослідників європейського конституціоналізму визнає, що основним призначенням конституцій тут було і залишається обмеження державної влади, встановлення прозорих і зрозумілих принципів діяльності основних суб'єктів публічної сфери. Зокрема, французький філософ П.-А. Гольбах (1723-1789) свого часу назвав конституцію вуздечкою для керманичів і народів, що відповідає розумінню конституції як акта, у якому народ вказує урядові на те, що той може робити. Європейське розуміння конституції передбачає також реальне самоврядування, повагу до людської гідності, підтримку демократії не зверху, а знизу. Менш послідовним, ніж у США, тут вважається конституційний захист свободи ринку і принципу рівних можливостей¹³⁷.

Європейський захист свободи був започаткований англійським парламентом, який «Актом про толерантність» (1689) визнав на офіційному рівні свободу совісті. У Північній Америці захист свободи совісті також послужив початком захисту всіх суб'єктивних прав і свобод людини. Зокрема, у 1774 році континентальний конгрес у Філадельфії визнав, що всі люди є рівними і мають природні права, які держава не може у них відібрати. Сьогодні свобода людської особистості захищається Європейською конвенцією захисту прав людини і основоположних свобод (1950), Хартією засадничих прав Європейського Союзу (2000), Європейською соціальною хартією (1999) та іншими документами. Демократія і свобода залишаються фундаментальними

¹³⁶ Речицький В. Європейський конституціоналізм та його властивості. Харківська правозахисна група Інформаційний портал «Права людини в Україні» URL: <https://khpg.org/1361879606>

¹³⁷ Речицький В. Європейський конституціоналізм та його властивості <https://khpg.org/1361879606>

принципами більшості основних законів не лише Західної, але також Східної і Центральної Європи.

Свобода є найбільш бажаною метою громадянського суспільства, хоча точно обчислити обсяг свободи у тій або іншій країні неможливо. Так або інакше, у розвитку європейського конституціоналізму імператив свободи є незаперечним. На думку видатного філософа ХХ століття А. Швейцера, в основі сучасного розуміння права має лежати одна грандіозна світоглядна ідея. Такою ідеєю є нині ідея невід'ємних прав і свобод людини. Закріплюючи за індивідами право на економічну, політичну і особисту свободу, європейський конституціоналізм встановлює загальні межі підвладності індивіда державі. Європейський правопорядок склався у якості системи, за якою індивідам надається найширша свобода самовираження. І хоча право формально уособлює в собі лише свободу зовнішню, внутрішня (неформальна) свобода індивіда є можливою, як писав російський правник Б. Кістяковський (1868-1920), лише за умови існування зовнішньої правової свободи. Даний тип правовідносин є класичним, адже індивідуальна свобода є саме тим принципом, який уможливив розвиток європейської цивілізації. Завдяки свободі європейський суб'єкт навчився керуватися у своїх діях правилами справедливості, а не примусом або зовнішніми командами¹³⁸.

Існуючи для громадян, але не поглинаючи їх, європейська конституційна система є системою захисту громадянської свободи. У цьому сенсі цілком зрозумілою є ідея Д. Віко (1668-1744) про необхідність запровадження «невпорядкованих» судів для протидії надмірній експансії держави. У правовій європейській державі призначенням конституції є не месіанське піклування про народне добро, а забезпечення громадянам засобів і умов для їх продуктивної творчої діяльності.

Конституційне обмеження владних прерогатив не повинно призводити до правового нігілізму чи анархії. Охороняючи і захищаючи свободу

¹³⁸ Речицький В. В. Конституціоналізм. Коротка версія. Читанка з конституціоналізму для зацікавлених. — Харків: Харківська правозахисна група, Права людини, 2014. — 264 с.

громадянського суспільства, конституційний правопорядок, заперечуючи державний монополізм, залишається втіленням поліцентричного порядку. З іншого боку, навіть кращий конституційний порядок не може бути тотожним реальному життю, яке є багатшим за будь-яку конституційну модель.

Самообмеження держави і демократії в інтересах свободи є видатним досягненням європейського конституціоналізму. Із цього випливає, що політичним меншинам забезпечується представництво разом із правом вето на ухвалення особливо важливих рішень. Йдеться, звісно, не про позбавлення влади офіційних повноважень, а про такий їх розподіл, коли кожному із владних суб'єктів дістається лише частина політичного чи адміністративного впливу.

Національні моделі європейського конституціоналізму суттєво відрізняються між собою за формою. Деякі з них закріплюють президентську або напівпрезидентську форму правління, інші – парламентську республіку або конституційну монархію. Проте всі вони гарантують політичну та економічну свободу народу, права людини, духовну і фізичну цілісність індивіда.

Зокрема, у ст. 89 Конституції Франції 1958 року та у ст. 139 Конституції Італії 1947 року зазначається, що республіканська форма правління не може бути предметом конституційного перегляду. Перехідні положення Конституції Італії 1947 року забороняють відновлення фашистської партії в будь-якій формі. У ст. 148 Конституції Литви 1992 року записано, що Литовська держава є демократичною республікою й що ця норма може бути змінена лише якщо за це проголосує три чверті громадян країни. Стаття 5 Конституції Чехії 1992 року закріплює положення про те, що політична система країни є заснованою на принципі вільної конкуренції політичних партій, які поважають основні принципи демократії і відмовляються від застосування сили як засобу утвердження власних інтересів. Статтею 13 Конституції Польщі 1997 року заборонено утворювати партії фашистського,

комуністичного та націоналістичного спрямування, методи і практика яких є тоталітарними.

Говорячи про європейський конституціоналізм, не можна оминати увагою Європейську комісію за демократію через право (Венеціанську комісію Ради Європи) – визнаний у Європі незалежний форум для обміну ідеями в царині конституційного права. Комісія розробляє висновки щодо відповідності конституційних та звичайних законів (законопроектів) міжнародним стандартам у сфері демократії і прав людини. Венеціанська комісія була утворена 10 травня 1990 року і нині складається з більше ніж 50 держав-членів із загальною кількістю населення в 1,5 мільярди. До складу Комісії входять 46 країн-членів Ради Європи, 6 країн-спостерігачів (Аргентина, Канада, Ватикан, Японія, США, Уругвай), 3 міжнародні організації-учасниці (Європейський союз, ОБСЄ/БДПЛ, Міжнародна асоціація Європейського права), 2 суб'єкти із спеціальним статусом (Палестинська національна автономія та Південна Африка), а також один асоційований член. Комісія налічує 100 індивідуальних членів та їх заступників.

За роки свого існування Комісія надала більше 500 висновків для 40 країн і здійснила більш як 80 наукових розробок. Починаючи з 2002 року, Європейський Суд з прав людини у Страсбурзі посилався на Венеціанську комісію більш як у 50 справах. Комісія утворила Всесвітню конференцію у сфері конституційного судочинства і провела більше 200 семінарів за участю конституційних судів та університетів.

Венеціанська комісія є складовою частиною Ради Європи, її Секретаріат розташований у штаб-квартирі Ради Європи у Страсбурзі. Члени Комісії збираються на пленарні засідання 4 рази на рік у Венеції. Розпочавши свою діяльність у 1990 році, Комісія надає консультативну допомогу країнам нової демократії, які прагнуть здобути конституцію європейського зразка. Комісія встановлює, розробляє і поширює європейські стандарти у сфері функціонування демократичних інститутів, захисту прав людини, виборчого

права і конституційного судочинства. На основі запитів вона надає висновки стосовно конституцій і законів у порядку *amicus curiae* (дружньої поради) національним конституційним судам і Європейському судові з прав людини у Страсбурзі, а також в порядку *amicus ombud* – національним омбудсманам, здійснюючи аналіз європейської практики з питань, порушених у відповідних скаргах¹³⁹.

Венеціанська комісія є надійним партнером у врегулюванні конфліктів за допомогою юридичних консультацій. Формою роботи Венеціанської комісії є висновки і доповіді, які готуються групами експертів, які здійснюють поїздки до країн, де зустрічаються із представниками влади і громадянського суспільства. Проекти висновків і доповідей обговорюються і ухвалюються на пленарних засіданнях Комісії, після чого направляються запитувачам. Головною сферою зацікавлень Венеціанської комісії є функціонування демократичних інститутів і захист основоположних прав. Даний підхід вимагає уваги до питань конституційної реформи, надзвичайних повноважень, федерального устрою, регіоналізації, міжнародного права, внутрішньої безпеки, статусу збройних сил, захисту основоположних прав (свободи релігії, зібрань і асоціацій), прав меншин, заборони дискримінації, а також парламентського імунітету.

2. Роль євроінтеграції України у підвищенні якості конституційного законодавства України

Тенденції інтеграційних процесів співпраці між державами у політичній, економічній, правовій, соціальній, культурній галузях набувають рис стійкого розвитку протягом останніх двох століть. Значних результатів у взаємодії міждержавного співробітництва у цих сферах було досягнуто в рамках союзу європейських держав, який має статус правосуб'єктної особи міжнародних відносин, заснованої за волею держав-учасниць Європейського

¹³⁹ Речицький В. В. Конституціоналізм. Коротка версія. Читанка з конституціоналізму для зацікавлених. — Харків: Харківська правозахисна група, Права людини, 2014. — 264 с.

Союзу. Результатом інтеграційної діяльності Європейського Союзу та країн-членів у правовій сфері стало формування нової правової системи. Участь у такій наднаціональній організації, як Європейський Союз, вимагає одноманітного та пріоритетного застосування правових актів ЄС, що детермінує необхідність адекватного сприйняття європейського права у внутрішньому законодавстві відповідних держав. Будучи колись заснованим на ґрунті конституційних здобутків країн-членів, право ЄС набуло наднаціонального характеру завдяки верховенству (*supremacy*), прямій дії (*direct effect*) та першочерговому застосуванню (*primacy*), та, як наслідок, вплинуло як на зміст внутрішнього законодавства, так і на конституції держав-членів ЄС. В Україні започатковано новий етап процесу конституційних перетворень, який переслідує стратегічне прагнення з набуття членства в Європейському Союзі. Сучасний період конституційного реформування та модернізації характеризується активним пошуком засобів та напрямків їх здійснення для реалізації основної мети – формування України як демократичної, правової держави, як повноправного члена європейської спільноти. Постановку питання наукового дослідження конституціоналізації процесу європейської інтеграції визначено всеосяжністю впливу права на всі багатогранні процеси, що відбуваються в умовах інтеграції держави до Європейського Союзу, адже для того, щоби бути виконуваними на рівні міждержавного співробітництва та імplementованими до відповідних внутрішньодержавних процесів, вони проходять крізь спектр правового врегулювання. Актуальність наукових розробок у цій сфері обумовлюється інтенсифікацією правових реформ в Україні на шляху реалізації державної стратегії зі вступу до ЄС та переговорного процесу щодо асоціації, а також науково-практичною дискусією щодо непорушності державного суверенітету, конституційного ладу та збереження національної ідентичності. Наукова проблема конституціоналізації процесу європейської інтеграції полягає в необхідності вироблення науково-обґрунтованих напрямків здійснення такого процесу в Україні з метою збереження національної української

конституційної традиції, за якої юридична та соціальна сутність конституції як основного закону держави і водночас як фундаментального і системоформуючого акта національного права не заперечується за жодних зовнішньо-політичних обставин¹⁴⁰.

Ознаки конституціоналізації процесу європейської інтеграції:

- 1) здійснення у результаті залучення держави до Європейського Союзу;
- 2) фіксація у нормах конституції засад європейської інтеграції держави, визначених як стратегічні напрямки інтеграції для кожної окремої держави на підставі угод про співробітництво, програм чи планів адаптації законодавства у пріоритетних сферах членства;
- 3) втілення права ЄС крізь правозастосовну практику органу конституційної юстиції шляхом тлумачень та правових позицій суддів конституційного суду;
- 4) об'єктивне розуміння громадянами значення інтеграції до ЄС, а також відповідальне усвідомлення статусу самих громадян у європеїзованому суспільстві¹⁴¹.

Процес конституціоналізації в рамках інтеграції до ЄС прямо пов'язаний з європеїзацією конституціоналізму з огляду на присутність конституційно-правових категорій, притаманних сучасному конституціоналізму, та предметно-сутнісний зв'язок конституціоналізації процесу європейської інтеграції та конституціоналізму. Конституціоналізація процесу європейської інтеграції з огляду на правові реалії України, це комплекс заходів зі створення конституційно-правових умов та визначення засад членства країни в ЄС, що полягають у закріпленні у нормах конституції фундаментальних основ участі держави в Європейському Союзі, тлумаченні органами конституційної юстиції конституції та нормативно-правових актів відповідно до

¹⁴⁰ Чернопищук Я. В. Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України : автореф. дис....канд. юр. наук. Київ. 2013. 24 с.

¹⁴¹ Чернопищук Я. В. Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України : автореф. дис....канд. юр. наук. Київ. 2013. 24 с.

європейського права, а також належному усвідомленні громадянами політико-правових відносин між державою та ЄС¹⁴².

Конституція є нормативною основою конституціоналізації процесу європейської інтеграції держави в силу свого фундаментального характеру та всеосяжного регулювання; спільні правові цінності та принципи права є аксеологічно-правовою основою цього процесу з огляду на спільне визнання та дотримання усіма учасниками європейської спільноти; тлумачна діяльність органів конституційної юстиції є функціональною основою конституціоналізації; заходи з інтеграції держави до Європейського Союзу постають організаційно-інституційною основою належного здійснення конституційно-правових перетворень, які в сукупності становлять засади конституціоналізації процесу європейської інтеграції держави. 5. Обґрунтовано, що змістовно різні гармонізація, адаптація, апроксимація законодавства забезпечують наближення законодавства країн-членів до права Європейського Союзу¹⁴³.

Правова уніфікація як правовий засіб зближення норм різних правових систем, що в результаті комплексного правового аналізу з іншими процесами був визначений як забезпечення одноманітності в закріпленні та виконанні правових стандартів ЄС, а також конституційна уніфікація як приведення конституцій держав до єдиного підходу зі сприйняття та усвідомлення права Європейського Союзу з метою його одноманітного розуміння та застосування у внутрішньодержавних правових системах. Вказані процеси є правовим інструментарієм для усунення розбіжностей між наднаціональним та внутрішньодержавним правопорядками та створення техніко-юридичних можливостей для здійснення конституціоналізації процесу європейської інтеграції держави.

¹⁴² Чернопищук Я. В. Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України : автореф. дис....канд. юр. наук. Київ. 2013. 24 с.

¹⁴³ Чернопищук Я. В. Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України : автореф. дис....канд. юр. наук. Київ. 2013. 24 с.

Конституціоналізація процесу європейської інтеграції є необхідним перманентним процесом як для держав, що тільки приєдналися до ЄС, так і для країн-засновниць у силу визначеного засновницькими договорами або нормами вторинного права ЄС обов'язку держави забезпечити виконання взятих на себе зобов'язань. Настановча роль, яку відіграли існуючі нормативноправові акти щодо європейської інтеграції, адаптації, апроксимації, експертизи законодавства України на предмет відповідності асquis ЄС, концепції, програми, плани з наближення законодавства в процесі судовоправової реформи, адміністративної, митної, реформи кримінального судочинства, комерційного законодавства.

Конституційні суди, з огляду на свої повноваження, є не просто дієвими учасниками конституціоналізації процесу європейської інтеграції посередництвом їх правотлумачної діяльності, а, головним чином, органами, що, творячи «живе право», мають можливість знайти компромісне вирішення проблеми щодо вищої юридичної сили конституції та актів права ЄС. При здійсненні повноважень щодо конституціоналізації процесу євроінтеграції конституційні суди здійснюють такі функції: координуючу (рішення суду є суттєвою аргументацією для внесення необхідних змін до конституції та орієнтують ініціатора змін щодо наявності та змісту певних неузгодженостей між конституцією та правовими актами ЄС); захисну (відстоюючи непорушність конституційних норм, суд гарантує збереження конституційної ідентичності держави); узгоджуючу (беручи участь у взаємодії із Судом ЄС, національний конституційний суд винаходить відповідні до особливостей правової системи конкретної держави способи тлумачення національного законодавства щодо правових актів ЄС (компромісні), які мінімізували б конфлікт взаємодії з наднаціональним судом).

Основні тенденції конституційно-правових перетворень у процесі європейської інтеграції України: внесення змін до Конституції України щодо конституційно-правової регламентації інтеграції до ЄС; внесення змін до Конституції України в частині повноважень Верховної Ради України,

Президента України, Кабінету Міністрів України з виконання державної політики за кореспондуючими пріоритетними сферами інтеграції України до ЄС; модернізація повноважень Конституційного Суду України; залучення громадян шляхом референдуму, опитувань, заходів із формування конституційної правосвідомості громадян щодо процесу європейської інтеграції України.

Головним змістом конституціоналізації процесу європейської інтеграції України під час конституційної реформи має стати європейський вимір конституційної модернізації, тобто системне використання європейських стандартів формування і функціонування правових і державних інституцій, інститутів громадянського суспільства та їх відносин із державою, впровадження у всіх сферах життя в державі верховенства права з безумовним збереженням найвищої юридичної сили Конституції України, що має залишатися Основним Законом України незалежно від тенденцій інтеграційного спрямування¹⁴⁴.

3. Конституційне реформування та модернізація інституту безпосереднього народовладдя в Україні та європейська виборча спадщина

Європейським, співтовариством постійно узагальнюється накопичений досвід з організації та проведення демократичних виборів, який у подальшому об'єктивується у напрацьованих обов'язкових та рекомендаційних актах, що містять загальновизнані принципи виборчого права, виборчі стандарти та приклади належної виборчої практики. «Європейська виборча спадщина» - термін, що використовується Венеціанською комісією, зокрема в докладі «Europe's electoral heritage» від 14 March 2002 CDL (2002) 7 rev. та у подальших її документах. В українському перекладі використовується також термін «європейський демократичний доробок у галузі виборчого права», як

¹⁴⁴ Чернопіщук Я. В. Конституціоналізація процесу європейської інтеграції України : автореф. дис....канд. юр. наук. Київ. 2013. 24 с.

уявляється, переклад, наближений до першоджерела «європейська виборча спадщина», є більш вдалим та вірно відображає сутність зазначеного явища¹⁴⁵.

Європейська виборча спадщина розуміється як складова, більш широкого поняття «європейська конституційна спадщина», заснованого на європейських (транснаціональних) цінностях та принципах виборчого права, містить у собі міжнародні виборчі стандарти та належну виборчу практику. На думку Венеціанської комісії, країни-учасниці мають застосовувати європейську виборчу спадщину у своїх конституціях та законах, які, у свою чергу, потім вносять свій національний вклад у цю спадщину, роблячи її такою, що динамічно розвивається. Отже, за виключенням основних принципів виборчого права, Венеціанська комісія не пропонує і не наполягає на одному варіанті законодавчого регулювання виборчої сфери, а виокремлює плюси та мінуси різних національних виборчих практик.

Європейська виборча спадщина є узагальнюючим поняттям, яке будучи заснованим на загальних принципах виборчого права та міжнародних зобов'язаннях, містить у собі міжнародні виборчі стандарти та належну виборчу практику, зберігаючи при цьому їх понятійну відособленість, підкреслюючи теоретико-методологічне та практичне значення кожного з них.

Система європейської виборчої спадщини, яка являє собою взаємодіючі рівні: універсальний, регіональний, наднаціональний та національний. І окремо проаналізуємо систему джерел європейської виборчої спадщини як регіонального прояву загального явища демократичної виборчої спадщини¹⁴⁶.

До універсального рівня європейської виборчої спадщини зараховують міжнародні договори, які містять міжнародно-правові зобов'язання юридично обов'язкового характеру для країн різних континентів, що власне і відрізняє

¹⁴⁵ Афанасьєва М.В. Європейська виборча спадщина в рішеннях органів конституційного судочинства // Збірник матеріалів і тез науково-практичних заходів конституційного тижня 3 нагоди 25-ї річниці Конституції України. Частина друга Збірник тез доповідей. Київ. 2021 URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/zbirka_tom_2_25_rokiv.pdf

¹⁴⁶ Корнієнко В. О. Європейські виборчі стандарти та конституційно-правове регулювання місцевих виборів в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

цей рівень від інших. Серед джерел цього рівня можна назвати акти Організації Об'єднаних Націй: Загальна Декларація прав людини (ст. 21); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 25), Конвенції про політичні права жінок (ст. 1-3); Конвенція про ліквідацію усіх форм расової дискримінації (ст. 5); Конвенція про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок (ст. 7); Конвенція про права осіб з інвалідністю (ст. 29) та ін.

Загальновизнані принципи та норми виборчого права, яких закріплено у вигляді міжнародних зобов'язань держав, отримують подальший розвиток у правозастосовній практиці міжнародних органів, які застосовують їх до розгляду конкретних скарг. До таких органів на міжнародному рівні належить Комітет з прав людини ООН (відомий також під назвою Комітет з громадянських і політичних прав). Комітет надає Заключні зауваження щодо періодичних звітів держав про виконання Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Заключні зауваження містять обґрунтовані вказівки щодо того, як держави-учасниці повинні усувати порушення прав, захищених Пактом, і є авторитетним тлумаченням міжнародних зобов'язань за Пактом. Комітет також надає Зауваження загального порядку, які фактично кодифікують інтерпретаційні положення, що викладені у його Заключних зауваженнях та обґрунтованих рішеннях щодо індивідуальних повідомлень. Із питань виборів можна навести: Зауваження загального порядку № 28 – Стаття 3 (Рівність прав чоловіків та жінок); Зауваження загального порядку № 25 – Право брати участь в громадських справах, право голосу і право рівного доступу до державної служби (стаття 25); Зауваження загального порядку № 23: Права меншин (стаття 27); Зауваження загального порядку № 15 – Положення іноземців відповідно до Пакту. До джерел регіонального рівня відповідно належать акти, положення яких є юридично обов'язковими зобов'язаннями для країн певного регіону, що їх ратифікували; рішення регіональних судових установ та акти, положення яких мають рекомендаційний характер. Хоча останні не є юридично обов'язковими, але вони мають високий рівень підтримки серед країн-членів цих організацій та є

політичними зобов'язаннями. В межах регіонального рівня відокремлюється, наприклад, європейський рівень. Європейські регіональні організації (Рада Європи, Європейський суд з прав людини, Група держав Ради Європи проти корупції, Організація з безпеки та співробітництва в Європі тощо), враховуючи особливості європейської культурної, історичної, правової спадщини, яка базується на спільних європейських цінностях, напрацьовують європейську виборчу спадщину в обов'язкових та рекомендаційних актах. Саме у вигляді міжнародних та регіональних обов'язкових актів договірною характеру у формі зобов'язань країн-членів відповідних організацій закріплюються принципи виборчого права, оскільки вони мають бути загальноновизнаними та мати обов'язковий характер. Міжнародно-правові та регіональні зобов'язання у сфері демократичних виборів, прийняті державами-учасниками, застосовуються незалежно від існуючих правових систем і традицій, однак слід зазначити, що їх практична реалізація може відрізнятися в системах континентального і загального права. Виборчі стандарти як рамкові умови застосування принципів, їх інтерпретація та конкретизація закріплюються в актах рекомендаційного характеру. Загальноновизнані принципи виборчого права та європейські виборчі стандарти отримують подальший розвиток у правозастосовній практиці регіональних органів, які застосовують їх до розгляду конкретних скарг з питань виборів. До таких органів на регіональному європейському рівні належить Європейський суд з прав людини. Наднаціональний рівень системи джерел становить право Європейського Союзу, яке також розглядається як джерело європейської виборчої спадщини. Право Європейського Союзу складається з основоположних договорів та розроблених союзними інституціями нормативних положень. Директиви Європейського союзу приймаються Європейським парламентом, Радою Європейського союзу або Європейською комісією. Право Європейського союзу є самостійною правовою системою, що

знаходиться на стикові національного права держав-членів Європейського Союзу і міжнародного права¹⁴⁷.

Національне виборче законодавство, правозастосовну виборчу практику та здійснення правосуддя під час вирішення виборчих спорів слід оцінювати з точки зору дотримання загальновизнаних принципів виборчого права, міжнародних та регіональних зобов'язань держав, виборчих стандартів і тоді саме на національному рівні формуватиметься належна виборча практика, яка як така сама входить до європейської виборчої спадщини та стає рушійною силою її еволюційних змін¹⁴⁸.

Практичне завдання

1. Ознайомтеся з Національною доповіддю «Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії»¹⁴⁹ та Пояснювальною запискою до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)». Як ви розумієте категорії «цивілізаційний вибір» та «європейська ідентичність», аргументуйте свою позицію.

2. Ґрунтуючись на критичному аналізі визначень, наданих вітчизняними та зарубіжними науковцями, сформулюйте власне розуміння (відокремити ключові елементи, ознаки, тощо) категорій: «конституціоналізація», «імплементация», «гармонізація» в контексті євроінтеграційного курсу. Аргументуйте власну позицію

¹⁴⁷ Корнієнко В. О. Європейські виборчі стандарти та конституційно-правове регулювання місцевих виборів в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

¹⁴⁸ Афанасьєва М.В. Європейська виборча спадщина в рішеннях органів конституційного судочинства // Збірник матеріалів і тез науково-практичних заходів конституційного тижня 3 нагоди 25-ї річниці Конституції України. Частина друга Збірник тез доповідей. Київ. 2021 URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/zbirka_tom_2_25_rokiv.pdf

¹⁴⁹ Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін. ; ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К. : НАН України, 2016. – 284 с.

Самостійне науково-дослідне завдання:

1. Здійснити аналіз та навести приклади процесу імплементації європейських стандартів в різних сферах правового регулювання (сфера на вибір) або гармонізації законодавства України із правовими нормами Європейського Союзу (виконується письмово, обсяг від 2 до 3 тис. знаків з пробілами).

2. Написати есе та аргументувати свою позицію на обрану тему: «Роль рішень Європейського суду з прав людини у встановленні регіональних європейських стандартів з прав людини». «Взаємозв'язок політики та права у діяльності Конституційного Суду України».

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Список основних джерел

1. Афанасьєва М. В. Виборча інженерія в Україні : монографія / М. В. Афанасьєва ; МОН України, НУ «ОЮА». – Одеса : Юрид. л-ра, 2014.
2. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права : монографія. Харків : Право, 2008.
3. Бориславська О. М. Європейська модель конституціоналізму: системно-аксіологічний аналіз : монографія / О. М. Бориславська. – Харків : Право, 2018.
4. Єзеров А.А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні : монографія. Одеса : Юридична література, 2008.
5. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм / А. Р. Крусян. – К. : Юрінком Інтер, 2010.
6. Нестерович В.Ф. Виборче право України: підручник – Київ: Видавництво Ліра-К, 2017.
7. Савчин М.В. Порівняльне конституційне право. Київ : Юрінком Інтер, 2019.
8. Салей М.І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма : дис.. ... канд. юрид наук : 12.00.02 / Салей Марина Іванівна. – Одеса, 2017.
9. Забезпечення законності при здійсненні місцевого самоврядування: перспективи реформування. Децентралізація публічної влади: національний та зарубіжний досвід. 2020. 11. С. 41-46.

Список допоміжних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.09.2024).
2. Виборчий кодекс України : Закон України від 19.12.2019 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/396-IX> (дата звернення: 01.09.2024).

3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 01.09.2024).
4. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19> (дата звернення: 01.09.2024).
5. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 №1906-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 01.09.2024).
6. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (зі змінами). URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.09.2024).
7. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-III (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14> (дата звернення: 01.09.2024).
8. Афанасьєва М.В. Європейська виборча спадщина в рішеннях органів конституційного судочинства // Збірник матеріалів і тез науково-практичних заходів конституційного тижня 3 нагоди 25-ї річниці Конституції України. Частина друга Збірник тез доповідей. Київ. 2021 https://ccu.gov.ua/sites/default/files/zbirka_tom_2_25_rokiv.pdf
9. Афанасьєва М.В. Роль органів конституційного судочинства в механізмі захисту виборчих прав громадян. Збірник матеріалів і тез науково-практичних заходів конституційного тижня 3 нагоди 25-ї річниці Конституції України. Частина друга. Збірник тез доповідей. Київ. 2021. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/zbirka_tom_1_25_rokiv.pdf
10. Афанасьєва М.В. Телеологічний спосіб тлумачення конституції України Взаємні здобутки Європейської Комісії «За демократію через право» і органів конституційної юстиції та проблеми тлумачення у конституційному судочинстві : збірник матеріалів і тез Міжнародної онлайн-конференції (м.

- Київ, 25 червня 2020 р.) Київ: ВАІТЕ, 2020. 178 с.
http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/zbirka_konferenciya_25.06.2020.pdf
11. Afanasieva M. Electronic and Internet Technologies in the Election Process / I. Shchebetun, L. Nikitenko, E. Pysarieva, O. Turchenko, M. Afanasieva // *Test Engineering & Management magazine*. – V. 83. – Mattingley Publishing Co., Inc., 2020. – P. 6776-6784.
 12. Amelicheva, L., Martyniuk, O., Pyroha, I., Qaracayev, C., & Myroshnychenko, V. (2021). Implementation of constitutional human rights and social guarantees of security in the context of digitalization. *Amazonia Investiga*, no. 10 (45), pp. 265–271.
 13. Афанасьєва М. В. Процесуальна справедливість і легітимність публичної влади / М. В. Афанасьєва // *Правове життя сучасної України: у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М. Р. Аракелян. – Одеса : Гельветика, 2020. – Т. 1. – С. 296-299.
 14. Afanasieva M. Amicus Curiae Institute in the Constitutional Process. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, [S.l.], v. 10, n. 7, p. 2040 – 2046, dec. 2019. ISSN 2068 -696X. DOI: [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.7\(45\).14](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.7(45).14)
 15. Barvinenko, V., Hedulianov, V., & Mishyna, N. (2023). Ukrainian local government, human rights protection and Council of Europe standards: the principle of subsidiarity. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(5), 42-47.
 16. Barvinenko, V., Mishyna, N., & Qaracayev, C. (2023). Ukrainian local government and Council of Europe's standards: human rights protection and decentralisation at the times of militarisation. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(4), 31-36.
 17. Белов Д. М., Громовчук М. В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 42. Т. 1. С. 27-31.
 18. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку : аналіт. доповідь / [Яблонський В. М., Андріюченко Т. В., Бекешкіна

- І. Е. та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко , В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2018. 128 с.
19. Дахова І. І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського Суду з прав людини. Форум права. 2018. № 4. С. 17–25.
20. Джерела конституційного права України : монографія / Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик [та ін.]. К. : Наукова думка, 2010. 709 с.
21. Івановська А.М. Конституційний контроль в системі державного контролю : монографія. Харків : Право. 2021. 485 с.
22. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. /за ред. Ю. Ключковського. – Вид. 2-е, випр. і доповн. – К., 2009. – 500 с.
23. Кириченко В. М, Соколенко Ю. М. Вплив міжнародно-правових актів з прав людини на Конституцію України. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 3. С. 128-131.
24. Мішина Н.В. Конституційно-правові проблеми діяльності політичних партій: практика Європейського суду з прав людини. *Юридичний вісник*. 2023. № 4. С. 116-122.
25. Мішина Н.В. Тимчасово окуповані території: зарубіжний досвід захисту прав людини. *Law. State. Technology*. 2023. № 3. С. 11-15.
26. Mishyna N., Batanov O., Fedorenko V., Batanova N. Constitutional and Municipal Trends in the Reform of the Ukrainian Health Care System. *Krytyka Prawa. Niezależne Studia Nad Prawem*. 2022. № 14(2). P. 99-111.
27. Mishyna N. *Bodies of Self-Organization of Population: Getting Taxes, Paying Taxes*. Lex Portus. 2019. № 4. P. 28-41.
28. Mishyna N. *Decentralization: European court of human rights' judgements implementation*. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. Т. 32. С. 94-99.

29. Mishyna N. *European court of human rights' judgements implementation by local and regional authorities: relevant publications on the topic*. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. Т. 33. С. 52-57.
30. Mishyna N. V. *European Court of Human Rights' judgements implementation by local and regional authorities: analyzing annual execution reports 2007–2022*. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса, 2024. Т. 34. С. 107-114.
31. Mishyna N. *Questionnaires in the researches of the role of local and regional authorities in the implementation of ECtHR judgments*. Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 17 травня 2024 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 168-170.
32. Могілевський В. С. *Роль місцевого самоврядування в становленні національного та глобального конституціоналізму: питання взаємодії та ефективності*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, Харків, 2019.
33. Селіванов А. О. *Теорія і практика застосування конституційного права України : монографія*. К. : Логос, 2016. 174 с.
34. Сурілова О. О. *Місцеве самоврядування та захист прав людини під час збройного конфлікту в Україні / О. О. Сурілова // Права людини в період збройних конфліктів* : Міжнар. наук-практич. конф., присвяч. 75-й річниці ухвалення Загальної декларації прав людини 1948 р., (3 листоп., 2023 р., м. Одеса) : зб. матер. конф. ; НУ «ОЮА» ; Кафедра міжнародного та європейського права. — Одеса, 2023. — С. 175-180.
35. Сурілова О. О. *Україна, Молдова, Грузія на шляху до ЄС: передумови та перспективи / О. О. Сурілова // Вступ України, Республіки Молдова та Грузії*

до Європейського Союзу: сучасні виклики : матеріали міжнар. кругл. столу (м. Одеса, 05 берез. 2024 р.) / відп. ред. С. В. Ківалов ; НУ «ОЮА». Одеса, 2024. С. 32-35.

36. Qaracayev C. Individual constitutional complaint in the Republic of Azerbaijan. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2023. № 63. С. 34-37.

37. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24-27.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Офіційний портал Верховної Ради України <http://portal.rada.gov.ua/>
2. HUDOC - European Court of Human Rights - Council of Europe
3. Єдиний державний реєстр судових рішень <http://reyestr.court.gov.ua/>
4. Офіційний сайт Конституційного Суду України <https://ccu.gov.ua>

ПЕРЕЛІК ТЕМ ЕСЕ ПО НАВЧАЛЬНІЙ ДИСЦИПЛІНІ

1. Конституційно-правова доктрина як джерело права в Україні
2. Міждисциплінарні дослідження в конституційному та муніципальному праві: зміст та значення.
3. Плюралізм як конституційна цінність в Україні: фактичний та юридичний стан.
4. Ієрархія конституційних цінностей та забезпечення балансу інтересів.
5. Конституційні цінності в практиці Конституційного Суду України.
6. Висловіть аргументовану думку щодо твердження Альбера Камю: «Демократія це не влада більшості, а захист меншості».
7. Чи згодні Ви з твердженням Джорджа Орвелла «Люди, які обирають корумпованих політиків, самозванців, злодіїв і зрадників, не є жертвами вони – співучасники».
8. Місце та роль рішень Європейського суду з прав людини у встановленні регіональних європейських стандартів з прав людини.
9. Взаємозв'язок політики та права у діяльності Конституційного Суду України.
10. Утвердження територіальної громади як основного та первинного суб'єкта місцевого самоврядування.
11. Суть та мета децентралізація місцевого самоврядування в Україні.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМЕСТРОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Конституціоналістика у складі юридичних терміно-понять.
2. Проблематика сучасної конституціоналістики.
3. Конституційно-правова доктрина: поняття, теоретичне та практичне значення.
4. Методологія сучасної конституціоналістики.
5. Генезис конституційної аксіології.
5. Методологічні засади конституційної аксіології.
6. Правова природа та ознаки конституційних цінностей. Система конституційних цінностей в Україні.
7. Аксіологічно-функціональний механізм дії Конституції України. Конституційна аксіологія та практика Конституційного Суду України.
8. Конституційна інженерія: теоретико-методологічні засади
9. Конституційна реформа як прояв конституційної інженерії
10. Інституційний дизайн та конституційні моделі
11. Конституційна інженерія та виборчі системи
12. Конституційна конфліктологія як наука про конституційний конфлікт
13. Феномен конституційного конфлікту
14. Конституційний конфліктний процес.
15. Основи конституційно-конфліктної діагностики
16. Місцеве самоврядування як інститут вітчизняного конституціоналізму
17. Місцеве самоврядування як сфера прояву та реалізації прав людини
18. Місцеве самоврядування як об'єкт міжнародно-правового регулювання та предмет багатосторонніх міжнародних міждержавних угод
19. Роль європейського конституціоналізму у підвищенні якості законодавства України про місцеве самоврядування
20. Європейський конституціоналізму та його особливості

21. Роль євроінтеграції України у підвищенні якості конституційного законодавства України

22. Конституційне реформування та модернізація інституту безпосереднього народовладдя в Україні та європейська виборча спадщина